

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav germánských studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Marie Bednářová

Dánské předložky. Sémantická analýza.

Danish Prepositions. Semantic Analysis.

Praha 2012

Vedoucí práce: PhDr. Petra Štajnerová, Ph.D.

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji vedoucí mé diplomové práce PhDr. Petře Štajnerové, Ph.D., za cenné rady a připomínky, kterých se mi od ní v průběhu práce dostalo, a za čas, který mi věnovala. Děkuji také svému muži za jeho bezmeznou podporu, bez které by tato práce nikdy nevznikla.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 3. srpna 2012

Marie Bednářová

ABSTRAKT

V této diplomové práci se zabýváme možnostmi sémantické analýzy prostorových vztahů vyjadřovaných dánskými předložkami.

V teoretické části práce se věnujeme popisu kognitivně-lingvistických termínů užívaných v popisu významu obecně a v popisu prostorových vztahů konkrétně. Uvádíme také stručné výsledky některých konkrétních analýz anglických prostorových výrazů.

V praktické části práce potom popsaných termínů a postupů využíváme v analýze prostorových dílčích významů dánské předložky *i*, když je aplikujeme na jazykový materiál získaný z dánských slovníků a gramatických příruček a z korpusu dánského jazyka.

Výsledkem analýzy je strukturovaný přehled distinktivních prostorových dílčích významů *i*, doplněný o nástin sémantické sítě předložky.

KLÍČOVÁ SLOVA: kognitivní sémantika, prostorová scéna, schéma, prostorové vztahy, předložky, dánština

ABSTRACT

In this thesis, we examine the possibilities of a semantic analysis of spatial configurations represented by Danish prepositions.

In the theoretical part of the thesis, we explore the means that cognitive linguistics uses to describe meaning in general, and to describe spatial configuration in particular. We also briefly present the results of several analyses of English spatial expressions.

In the practical part of the thesis, we then apply the cognitive linguistics' terms and methods on material gathered from Danish dictionaries and grammar handbooks and Danish Corpus, in order to achieve an analysis of spatial senses represented by the Danish preposition *i*. The result of our analysis is a structured overview of the preposition's distinct spatial senses, accompanied by a suggestion of the preposition's semantic network.

KEY WORDS: cognitive semantics, spatial scene, schema, spatial configuration, prepositions, Danish

OBSAH

Abstrakt	4
Abstract	5
Obsah	6
Seznam zkratek	9
1 Úvod.....	10
2 Pojmy a principy kognitivní lingvistiky	11
2.1 Jazyk v kognitivním paradigmatu.....	11
2.1.1 Vztah jazyka a významu	12
2.1.2 Pojmový systém	13
2.2 Zkušenost	14
2.2.1 Univerzálnost tělesné zkušenosti.....	15
2.3 Metaforičnost pojmového systému.....	16
2.3.1 Motivace obrazných vyjádření.....	18
2.4 Kategorie	18
2.4.1 Radiální kategorie	19
2.4.2 Kategorie rodinné podobnosti.....	20
2.4.3 Prototyp.....	21
2.5 Polysémie.....	21
2.5.1 Homonymie a monosémie	21
2.5.2 Problémy polysémie	22
2.5.3 Principiálně založený model polysémie	23
2.6 Rozšiřování významu	24
2.6.1 Konstrukce významu v rámci výpovědi.....	25
2.6.2 Zkušenostní korelace	26
2.6.3 Percepční podobnost	26
2.6.4 Pragmatické posilování.....	27
3 Prostor v jazyce.....	28
3.1 Jazyková vyjádření prostoru	28
3.1.1 Předložky	29
3.2 Konceptualizace prostoru	31
3.2.1 Schematizace prostoru.....	32
3.2.2 Tylerová a Evans: Prostorové scény a protoscéna	32
3.2.3 Lakoff: Představová schémata	33

3.2.4	Talmy: Schéma	34
3.3	Figura a referenční objekt	37
3.3.1	Další vlastnosti figury	38
3.3.2	Další vlastnosti referenčního objektu	38
3.4	Modely popisu prostorových vztahů	39
3.4.1	Talmy: přehled distinktivních rysů pro popis prostorových vztahů	39
3.4.2	Lakoffův model <i>over</i>	40
3.4.3	Tylerová a Evans a jejich modely <i>over</i> a <i>in</i>	42
4	Analýza dánského <i>i</i>	50
4.1	Metodologie	51
4.2	Primární význam	53
	Schéma 1A. Umístění v nádobě/nádrži.	54
	Referenční objekt: nádoba	54
	Referenční objekt: krabice	55
	Referenční objekt: budova/místnost	56
	Referenční objekt: budova/instituce se společenskou funkcí	57
	Poznámka k rozdílu mezi funkčními aspekty <i>i</i> a <i>på</i>	58
	Referenční objekt: „duté“ části těla	60
	Referenční objekt: obal	61
	Funkční aspekt	61
	Aplikace schématu na jiné domény. Referenční objekt: médium	62
	Schéma 1B. Umístění v oblasti.	64
	Referenční objekt: oblast	65
	Referenční objekt: geografická oblast	65
	Referenční objekt: město	68
	Referenční objekt: oblasti na těle	68
	Referenční objekt: vzdálenost/dosah	69
	Aplikace schématu na jiné domény 1. Referenční objekt: oblasti lidského konání	70
	Aplikace schématu na jiné domény 2. Referenční objekt: instituce	70
	Schéma 1C. Umístění v prostoru/prostředí/látce.	72
	Referenční objekt: prostor	72
	Referenční objekt: prostředí	73
	Referenční objekt: látka	73
4.3	Strukturní vztahy	74
	Schéma 2A. Struktura referenčního objektu	74
	Schéma 2B. Součást referenčního objektu	75

Schéma 2C. Reflexivní význam. Referenční objekt: skupina.....	76
Schéma 3. Konvenční část	77
Schéma 4. Forma/provedení	78
Schéma 5. Struktura figury	79
4.4 Lineárně uspořádané strukturní vztahy.....	80
Schéma 6A. Lineární struktura referenčního objektu.	80
Schéma 6B. Směr.....	81
Schéma 6C. Způsob napojení.....	81
Schéma 6D. Překážka	82
4.5 Vztahy mezi schématy	83
5 Závěr	86
Literatura	88

SEZNAM ZKRATEK

V praktické části práce užíváme v identifikaci zdrojů tyto zkratky:

DDO	Den danske ordbog. I-L
DGU	Dansk grammatik fo udlændinge
DM	Dansk minigrammatik
DS	Dansk sprogbrug
K	Korpus 2000
PNO	Politikens nudansk ordbog

1 ÚVOD

Každý student cizího jazyka ví, že jednou nejtěžších částí k osvojení jsou předložky. Předložka má zpravidla několik významů, z nichž jenom některé si v mezijazykovém srovnání odpovídají. Tyto významy však nejsou náhodné. Jsou propojeny v tzv. sémantické síti, která je odrazem naší zkušenosti se světem okolo nás. V této práci zkoumáme, jaké významy může mít dánská předložka *i* a jak je popsat. Vycházíme přitom z předpokladů kognitivní lingvistiky. Bohužel nám není známo, že by se tématem zabývali dánští lingvisté, abychom mohli vycházet z prací věnovaných dánštině.

Teoretickou část práce jsme rozdělili do dvou kapitol. V kapitole nazvané *Pojmy a principy kognitivní lingvistiky*, se věnujeme popisu nejdůležitějších kognitivně-lingvistických termínů. Vycházíme přitom z odborné literatury převážně anglických a amerických autorů a zabýváme se vztahem jazyka a významu, metaforickou povahou pojmového systému a také rolí zkušenosti v jeho formování. Dále se věnujeme problémům kategorizace v kognitivně-lingvistickém paradigmatu a způsobům, jakými lze popsat složité kategorie významů, k nimž patří právě předložky.

V kapitole *Prostor v jazyce* vycházíme opět hlavně z děl anglických a amerických autorů a zabýváme se prostředky vyjádření prostorových vztahů v jazyce a specifiky jejich popisu. Konkrétně se věnujeme jednak postavení prostorových výrazů v jazyce a postavení prostorových pojmů v pojmovém systému, jednak identifikaci a popisu prvků prostorových vyjádření, kterými jsou figura a referenční objekt. Nakonec uvádíme příklady analýz některých anglických prepozic *over* a *in*.

V praktické části práce aplikujeme pojmy a prostředky popisu prostorových vztahů na jazykový materiál a provádíme analýzu prostorových dílčích významů, jichž může nabývat dánská předložka *i* (v). Vzhledem k rozsahu a náročnosti analýzy se věnujeme pouze této jedné prepozici. Identifikujeme dílčí významy a podáváme nástin jejich vzájemných vztahů, organizovaných v sémantické síti.

2 POJMY A PRINCIPY KOGNITIVNÍ LINGVISTIKY

2.1 Jazyk v kognitivním paradigmatu

Kognitivní lingvistiku zajímá nejvíce vztah jazyka a zkušenosti. Lidské poznání se odráží v jazyce, resp. na mentální úrovni v pojmovém systému, ke kterému jazyk odkazuje. Úkolem kognitivních lingvistů je zodpovědět otázku: Proč říkáme, to co říkáme? A je-li odpověď: Protože právě tak tomu rozumíme, musí se ptát dál: Proč tomu rozumíme právě tímto způsobem?

Jazyk je pro kognitivní lingvistiku odrazem našeho pojmového (konceptuálního) systému. Zkoumáme-li charakter jazyka, zkoumáme tedy i charakter pojmového systému. Vaňková et al. píše, že jazyk zakládá porozumění světu a také že: „[r]ozumění má řečový charakter, to znamená, že je dáno primárně jazykem a v jazyce. Jazyk zaručuje smysluplnost světa, smysl je v něm uložen dokonce ještě předtím, než se na něj člověk začne explicitně ptát.“¹

Citát poukazuje na těsnou spjatost jazyka a pojmového systému. Jazyk je zároveň prostředkem i výsledkem lidského poznání. Někteří lingvisté, jako Lakoff, kladou mezi jazyk a konceptuální systém rovnítko, jiní, např. Casasanto, si kladou otázku, co bylo dřív: Rodí se pojmový systém z jazyka, nebo jazyk z pojmového systému? Odpověď se hledá stejně těžko jako přístupová cesta k pojmovému systému, která by nevedla právě přes jazyk.

Metaforická povaha pojmového systému, již objevili Lakoff a Johnson, se ukazuje i v kognitivně-lingvistickém metajazyce, když změny významu nebo vytváření pojmů popisuje jako procesy, které vycházejí z našeho rozumění jazyku a světu. Zde bychom chtěli upozornit na to, že se spíše jedná o vztahy mezi dílčími významy lexému nebo o vztahy mezi prvky jednotlivých úrovní. Dospělí lidé vlastně nezakoušejí příliš mnoho nových zkušeností, které by bylo třeba konceptualizovat. Celý proces konceptualizace je tak obrazným vyjádřením toho, co stojí na jednom jeho konci – pojmu. Záměrně neužíváme slova výsledek, protože zatím nebylo přesvědčivě ověřeno, že jazyk je základem pojmového systému, a ne naopak.

¹ VAŇKOVÁ, I. et al., Co na srdci, to na jazyku, s. 37.

2.1.1 Vztah jazyka a významu

Jazyk neodkazuje ke konkrétním věcem ve světě okolo nás, nýbrž k pojmové struktuře v naší mysli. „[T]he meanings encoded in language relate to and reflect our conceptual system, which constitutes our representation of reality.“² To má přímo za následek, že pro mluvčí různých jazyků, organizovaných v odlišném pojmovém systému, je svět různý.

Chápání významu v kognitivní lingvistice reflektuje provázanost jazykových, poznávacích a emocionálních procesů³, jinými slovy zohledňuje provázanost jazyka a zkušenosti. Ve strukturalistickém paradigmatu je význam slova určen kombinací nadřazeného pojmu a specifických vlastností věci, kterou slovo označuje (např. *váza* – ozdobná nádoba na řezané květy). Tylerová a Evans tento druh významu označují za slovníkový. Naproti němu stojí význam encyklopedický, který zahrnuje zkušenost, již s daným předmětem máme. (Např. že vázy jsou obvykle skleněné, dostáváme je darem, a i když jsou prázdné, mohou plnit dekorativní funkci.)

Takto definovaný význam je velmi široký a není snadné ho popsat. Je ovšem otázkou, zda je třeba se o to pokoušet: Např. Langacker uvádí, že slova jako čistě jazykové prvky nenesou samostatný význam, a nabývají ho teprve v kontextu konkrétní výpovědi, když zprostředkovávají přístup k našim znalostem o světě (a tedy k pojmovému systému): „[L]inguistic expressions are not meaningful in and of themselves, but only through the access they afford to different stores of knowledge that allows us to make sense of them.“⁴ Slova jsou tak body přístupu (*points of access*) k pojmům.⁵ Pro Tylerovou a Evanse výpovědi (lexikální jednotky a způsob, jakým jsou organizovány) slouží jako vodítka (*prompts*) pro konstrukci významu.⁶ Konkrétněji se konstrukcí významu zabýváme v oddíle 2.6.1.

Roli jazyka však samozřejmě nelze podceňovat. Třebaže jazyková vyjádření jsou podle Tylerové a Evanse nedostatečně konkrétní či nedourčená (*underspecified*), v komunikaci hrají nezastupitelnou roli. Důležité je ovšem vzájemné rozlišení formální roviny jazyka a obsahové roviny pojmového systému. Díky pojmovému systému rozumíme světu, díky jazyku se o něm můžeme domlouvat.

² TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. X předmluvy.

³ VAŇKOVÁ, I. et al., Co na srdci, to na jazyku, s. 79.

⁴ cit. podle TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 17.

⁵ cit. podle TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 17, termín zavedl Langacker.

⁶ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 7.

V této práci budeme rozlišovat obecný **význam** (*meaning*) a **dílčí význam** (*sense*), který se uplatňuje v popisu polysémních kategorií.

2.1.2 Pojmový systém

Pojmový systém je sám spíše pojmem nežli termínem kognitivní lingvistiky. Není ničím více ani méně než systémem pojmů neboli konceptů. Pojmy jsou mentální reprezentací jazykových jednotek, a jejich prostřednictvím organizuje lidská mysl znalosti o světě. Pojmový systém je založený na naší zkušenosti a je prostředkem našeho porozumění světu okolo nás. Důležitými vlastnostmi pojmového systému jsou jeho koherence, tedy skutečnost, že si pojmy určitým způsobem odpovídají⁷, a možnost jej dále rozvíjet prostřednictvím metafor.

Existence konceptuálního systému je zásadní pro užívání jazyka, neboť tvoří spojovací prvek mezi jazykem a zkušeností se světem. Tylerová a Evans vysvětlují pojmový systém jako prostředí, ve kterém díky reinterpetaci (*re-analysis*) konkrétních vjemů přiřazujeme smysl/význam přímé zkušenosti. Pokud vjemy v rámci pojmového systému neanalyzujeme, nejsme schopni je popisovat prostřednictvím jazyka. „Language does not refer directly to the ‚real world‘. Rather, language refers to what is represented in the human conceptual system.“⁸ Ani vztah mezi jazykem a pojmovým systémem není však zcela prostý: jedine v rámci pojmového systému jsme schopni interpretovat konkrétní výpovědi, ke kterým nás jazyk pouze navádí (*prompt*). „Language radically underdetermines the rich interpretations regularly assigned to naturally occurring utterances.“⁹

Lakoff a Johnson jsou ve svém pojetí výrazně radikálnější a jazyk je v jejich pojetí poměrně přesným odrazem pojmového systému. Pojmový systém však zkoumají jedine prostřednictvím jazyka a otázku, nakolik by se mohl od jazyka odlišovat, si nekladou. Jinými slovy vycházejí z předpokladu, že myšlení (které odpovídá užívání pojmového systému) a užívání jazyka jsou totožné činnosti, aniž by zkoumali možnou nezávislost myšlení na jazyce.¹⁰

⁷ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. Metafory, kterými žijeme, s. 31.

⁸ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 3.

⁹ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 3.

¹⁰ Hlouběji se problémem zabývá Casasanto (CASASANTO, D., Space for thinking).

2.2 Zkušenost

Východiskem lidského pojmového systému je zkušenost se světem, který obýváme a se kterým přicházíme do vzájemných interakcí. Hlavní roli přitom hraje zkušenost tělesná. Pod tělesnou zkušeností rozumíme všechno to, co zakoušíme skrze tělo; může se tak jednat o zkušenosti smyslové povahy, ale i o vnímání abstraktnějších pojmů, např. orientace. Na základě zkušenosti v základních oblastech života (např. zkušenost s vlastním tělem, s prostorem) vytváří lidská mysl pojmy, koncepty, jejichž prostřednictvím dále pohlížíme na svět.

Vztah konceptuálního systému a zkušenosti je oboustranný. Na základě tělesné zkušenosti vytváří lidská mysl koncepty, které pak dále ovlivňují způsob, jakým získáváme další zkušenosti.¹¹ Skutečný svět tak nezakoušíme přímo, nýbrž zprostředkovaně, skrze pojmový systém: „[A]lthough there is a world of sense-perceptory information out there, what we in fact perceive is determined by how we unconsciously organize and hence make sense of the input.“¹²

Vaňková et al. podotýkají, že zatímco některé zkušenosti, např. vidění a protiklad světla a tmy, jsou univerzální a metafory s nimi spojené můžeme nalézt ve všech jazycích, jiné, např. zkušenosti emocionálního charakteru, už univerzální nejsou. Zanedbání rozdílnosti zkušeností v různých kulturách, tzv. **etnocentrismus**, vedlo v minulosti k některým chybným závěrům o povaze pojmového systému: Většina kognitivních lingvistů je rodilými mluvčími angličtiny a ve výzkumu uvádějí příklady z mateřského jazyka. Za univerzální tak považovali i pojmy, které jsou v různých jazycích a kulturách vnímány rozdílně.¹³ Na vázanost emocí na konkrétní jazyk a kulturu upozornila Wierzbická.¹⁴

Na rovině pojmového systému je každá oblast zkušenosti neboli doména reprezentována jako tzv. zkušenostní gestalt. Pojem v sobě zahrnuje způsob organizace zkušenosti do strukturovaných celků, i možnost vzájemného překrývání těchto struktur u různých pojmů, které vede k jejich přenesení, metaforickému užívání.¹⁵ Lakoff v dalších pracích přístup přeformulovává a zavádí tzv. idealizovaný kognitivní model (*idealized cognitive*

¹¹ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 23.

¹² TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 19.

¹³ VAŇKOVÁ, I. et al., Co na srdci, to na jazyku, s. 42-43.

¹⁴ cit. podle VAŇKOVÁ, I. et al., Co na srdci, to na jazyku, s. 39.

¹⁵ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. Metafory, kterými žijeme, s. 136.

model, ICM), který také na konceptuální úrovni reprezentuje abstrahovanou zkušenost a může na základě zkušenosti propojovat více pojmů dohromady.¹⁶

Lakoff a Johnson také uvádějí, že: „[p]ojem je vždy v souladu se zkušeností.“¹⁷ To úzce souvisí s tím, že podstatou užívání metaforicky založeného pojmového systému je snaha dát věcem smysl. Chápeme-li pak pojmy jako smysluplné a vnímáme skrze ně svět okolo nás, spatřujeme stejný smysl i ve světě. Smysluplnost zkušenosti je stejně důležitým faktorem konceptualizace i v pojetí Tylerové a Evanse.¹⁸

2.2.1 Univerzálnost tělesné zkušenosti

Nejpřímější zkušenost je pochopitelně **zkušenost tělesná**, která je zdrojem mnoha významných konceptuálních metafor. Pro mluvčí většiny jazyků je tělo základním orientačním bodem v prostoru. Lakoff a Johnson vydělují kategorii tzv. orientačních metafor, např. *Více je nahoře, méně je dole* apod.¹⁹ Tato konkrétní metafora se často užívá jako příklad koherence systému (pokud je v jazyce přítomna, pak jsou stejně orientovány i další opozice, přičemž ten ze členů opozice, který je hodnocený kladně, je vždy nahoře, a záporně hodnocený člen opozice je vždy dole) a také jako doklad toho, jak se v pojmovém systému reflektuje zkušenost (klademe-li na sebe např. krabice, sloupec stále narůstá, a více krabic je tak skutečně „vyšších“ než méně).²⁰

Příznakové bývají i jiné tělesně motivované opozice, jako *vpravo–vlevo*, *vepředu–vzadu*, *blízko–daleko* nebo v přeneseném smyslu *blízký–vzdálený/cizí*.²¹ Kromě lidského těla je ve zkušenosti důležitý i člověk sám, jeho lidská povaha. V jazykových metaforách je člověk hodnocen lépe, kladněji, než zvířata.

Univerzálnost tělesné zkušenosti však může být podle Levinsona právě případem výše zmíněného etnocentrismu (viz 2.2). Platí sice pro jazyky indoevropské, ale např. v jazycích mayských a austrálských, není lidské tělo středobodem pojetí prostoru, a to ani v jazyce, ani ve skutečném světě. Mluvčí takových jazyků vnímají tělo jen jako bezrozměrný bod v prostoru, který je indiferentní vůči orientaci vpravo–vlevo i vepředu–vzadu. V prostoru se

¹⁶ LAKOFF, G., *Women, fire and dangerous things*, s. 417.

¹⁷ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*, s. 99.

¹⁸ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 24.

¹⁹ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*, s. 28.

²⁰ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*, s. 28. TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 33.

²¹ VAŇKOVÁ, I. et al., *Co na srdci, to na jazyku*, s. 62, 64.

pak mluvčí orientují podle světových stran. Za všechny uvádíme jeden Levinsonův příklad mluvčího australského jazyka *guugu yimithirr*, který podle světových stran uváděl i umístění konkrétního výrobku v 45 kilometrech vzdáleném obchodě.²²

2.3 Metaforičnost pojmového systému

Nejdůležitější prací týkající se metaforické povahy pojmového systému jsou *Metafory, kterými žijeme* Lakoffa a Johnsona.²³ Autoři si povšimli, že stejně jako je v kognitivním systému pro vnímání zásadní tělesná zkušenost, jsou pro vytváření a uspořádávání pojmů stejně zásadní metafory. Princip metafory spočívá v tom, že v konceptuálním systému užíváme výrazy z jedné domény pro popis a strukturaci domény jiné. Takto přenesené koncepty jsme pak schopni dále rozvíjet a užívat jich pro vyjádření odpovídajících aspektů daného pojmu. Metafory pojmového systému, neboli **konceptuální metafory**²⁴ zrcadlí naši zkušenost a také zjednodušují vnímání světa:

„Tím, že užíváme metafor, a tak vybíráme, co je ve zkušenosti důležité, můžeme zkušenost kategorizovat. To, co metafory zvýrazňují, odpovídá velice blízce tomu, co kolektivně prožíváme.“²⁵

Lakoff a Johnson dále dělí metafory podle toho, na jakém základě vznikají (podle cílové domény) na **metafory orientační**²⁶, které přiřazují věcem orientaci v prostoru. Tento druh metafor jsme zmiňovali již v oddíle 2.2.1. Dále rozlišují **metafory strukturní**²⁷, které konceptualizují zdrojový pojem na základě podobnosti jeho struktury se strukturou pojmu cílového. Sem patří např. metafory *Teorie jsou budovy*²⁸ nebo *Spor/argumentace je válka*²⁹. U druhé z nich ovšem můžeme namítnout, že jde právě o příklad etnocentrismu – např. v češtině nemá tak výrazné uplatnění, jaké jí autoři připisují v angličtině. A nakonec

²² LEVINSON, S. C., Space in language and cognition, s. 4.

²³ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*

²⁴ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*, s. 17.

²⁵ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*, s. 85.

²⁶ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*, s. 26-34.

²⁷ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*, s. 61-9.

²⁸ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*, s. 61.

²⁹ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*, s. 16.

metafory ontologické, které konceptualizují různé entity jako entity jiné, snáze uchopitelné, např. **nádobu** (*container*), **cestu** (*path*) apod.³⁰

Podle úzu rozlišují Lakoff a Johnson metafory konvenční, které jsou natolik pevnou součástí pojmového systému, že si jich mluvčí nejsou bezprostředně vědomi, a metafory nové, s jejichž pomocí konceptualizujeme nové zkušenosti nebo upozorňujeme na některé rysy zkušeností již známých. „Nové metafory jsou většinou strukturní.“³¹ Užívání metafor nám tak umožňuje „se vyjádřit o něčem, co ještě není zcela součástí pojmového systému“³². Nové metafory se samozřejmě mohou časem konvencionalizovat a naopak některé konvenční metafory se mohou postupně z jazyka ztrácet.³³ Na proces konvencionalizace navazuje i proměna hodnot: „Mnoho kulturních změn vzniká díky zavedení nových metaforických pojmů a v důsledku ztráty metafor starých.“³⁴

Jak jsme upozorňovali v oddíle o kognitivním přístupu k jazyku (2.1), v některých případech může být vhodné si uvědomovat, že k popisu pojmu užíváme právě (jen) metafory, neboť zatímco metafora některé aspekty pojmu akcentuje, jiné ukrývá. Lakoff a Johnson podle našeho názoru toto hledisko zanedbávají, když metaforickému systému připisují téměř absolutní platnost: „Zdá se tedy, že naše hodnoty nejsou nezávislé, nýbrž musí tvořit koherentní systém s metaforickými pojmy, kterými je utvářen náš život.“³⁵

Na další nedostatek teorie konceptuálních metafor upozorňuje Casasanto, když nově rozděluje konceptuální metafory na **metafory mentální**, které jsou uloženy v pojmovém systému, a na **metafory jazykové**, kterých užíváme v jazykových vyjádřeních.³⁶ Casasanto si také povšiml, že experimenty, které měly za úkol ověřit platnost konceptuálních metafor, vždy probíhaly v jazyce. Pokud ovšem nepřemýšlíme v jazyce, ale v pojmovém systému, užití jazyka v experimentu zákonitě ovlivní jeho výsledky.³⁷

³⁰ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. Metafory, kterými žijeme, s. 39-46.

³¹ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. Metafory, kterými žijeme, s. 169.

³² VAŇKOVÁ, I. et al., Co na srdci, to na jazyku, s. 97-98.

³³ Díky proměně metaforického systému a záměně domén, na jejichž základě se konceptualizovala kategorie gramatického rodu v jazyce dyirbal, Lakoff identifikoval původní metafory včetně jejich vzájemného zřetězení, které tvoří tzv. radiální kategorii (viz oddíl 2.4.1). (LAKOFF, G., *Women, fire and dangerous things*, s. 92-104.)

³⁴ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. Metafory, kterými žijeme, s. 162.

³⁵ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. Metafory, kterými žijeme, s. 36.

³⁶ CASASANTO, D., *Space for thinking*, s. 458.

³⁷ CASASANTO, D., *Space for thinking*, s. 461.

Konečně je třeba spolu s Vaňkovou et al. poznamenat, že pojmu **metafora** se v rámci popisu pojmového systému užívá jako zástupného termínu pro všechna popisná pojmenování³⁸, tedy i pro **metonymii**, která „uchovává primární význam a přenáší ho na nové pojmenování“³⁹ a **synekdochu**, která je „specifickým případem metonymie, kdy se jedná o vztah části a celku“⁴⁰. V Lakoffově a Johnsonově pojetí se pak metonymie na rozdíl od metafory zakládá na zkušenostní korelaci⁴¹, tj. pojmy konceptualizované metonymicky se ve zkušenosti vyskytují společně. **Zkušenostní korelace** patří mezi percepčně-kognitivní procesy, které motivují vznik nových obrazných pojmenování, a budeme se jí podrobněji zabývat v oddíle 2.6.2.

2.3.1 *Motivace obrazných vyjádření*

V popisu přenosu významu mezi zdrojovým a cílovým pojmem hledáme vztah motivace, který spočívá v tom, že jsme schopni při zpětném pohledu na proběhnuvší změnu (např. posun významu, rozšíření významu prostřednictvím metaforického užití pojmu) pochopit a vysvětlit, proč tato změna dává smysl: „We are explaining just why it makes sense and what kind of sense it makes.“⁴²

Motivace má velký význam v konstrukci vnitřní struktury kategorií. Hledání motivace pro dané rozšíření významu odpovídá hledání vazeb mezi členy kategorie. V modelu polysémie Tylerové a Evanse se mohou vyskytovat i zdánlivě nemotivovaná, arbitrární užití: v současném konceptuálním systému už jednoduše nemáme přístup k jejich motivaci.⁴³ To je i případ osvojování cizího jazyka, a zejména předložek – některá užití nám nedávají smysl, protože v pojmovém systému mateřského jazyka neexistují koncepty, které jsou užívané v jazyce osvojovaném.

2.4 Kategorie

Taylor píše, že díky kategoriím jsme schopni zredukovat různorodost světa na únosnou míru: „Categorization makes it possible for an organism to reduce the limitless variation

³⁸ VAŇKOVÁ, I. et al., Co na srdci, to na jazyku, s. 94.

³⁹ VAŇKOVÁ, I. et al., Co na srdci, to na jazyku, s. 95.

⁴⁰ VAŇKOVÁ, I. et al., Co na srdci, to na jazyku, s. 95.

⁴¹ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. Metafory, kterými žijeme, s. 50.

⁴² LAKOFF, G., Women, fire and dangerous things, s. 438.

⁴³ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 37.

in the world to manageable proportions.”⁴⁴ Kategorizaci je třeba opět chápat ne jako proces třídění věcí do kategorií, ale jako výsledek tohoto procesu, tedy skutečnost, že v důsledku našich kognitivních procesů vnímáme věci v určitých kategoriích. Pro kategorie v rámci kognitivně-lingvistického paradigmatu je důležité, že nemají ostré hranice a nejsou charakterizovány neměnným souborem distinktivních rysů, nýbrž mají zpravidla jasné centrum neboli prototyp a další členové se mu více či méně podobají. Lexikální jednotky tvoří tzv. přirozené kategorie dílčích významů:

„These and other observations about prototypical uses of lexical items can be united with other data on natural categorization by viewing lexical items as constituting natural categories of senses.”⁴⁵

Podle Vaňkové et al. „[k]ategorie tvoří půdorys našeho konceptuálního systému.”⁴⁶ Zároveň dodává: „Myslíce a mluvíce kategorizujeme.”⁴⁷ Myslíce a mluvíce však také nevyhnutelně využíváme pojmového systému, takže kategorie a pojmy jsou příbuzné. Podrobnější srovnání kategorií a pojmů nikdo z autorů nepodává, my se nicméně domníváme, že rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že pojmy jsou bližší přirozenému světu a naší zkušenosti, zatímco kategorie jsou abstraktní strukturou, užívanou zejména v lingvistickém popisu jazyka.

Podle Lakoffa a Johnsona se v kategorizaci uplatňují následující principy: Za prvé se jedná o vztah dané věci k prototypu dané kategorie. Za druhé kategorizujeme na základě tzv. rodinné příbuznosti či podobnosti, a to u kategorií, které prototyp neboli centrum nemají. Třetím zdrojem kategorizace je posouzení účelu a funkce dané věci, včetně způsobu naší interakce s ní. Posledním principem je užívání tzv. *hedges*, výrazů, kterými v jazyce dokážeme vyjádřit omezenou příslušnost k dané kategorii (např. *takový, něco jako, v podstatě* atd.).

2.4.1 Radiální kategorie

Za radiální označujeme takovou kategorii, která má více členů, jež je možné uspořádat do sítě vycházející z jediného bodu. Středový bod sítě je pak prototypickým reprezentantem

⁴⁴ TAYLOR, J. R., *Linguistic categorization*, s. 51.

⁴⁵ LAKOFF, G., *Women, fire and dangerous things*, s. 417.

⁴⁶ VAŇKOVÁ, I. et al., *Co na srdci, to na jazyku*, s. 67.

⁴⁷ VAŇKOVÁ, I. et al., *Co na srdci, to na jazyku*, s. 75.

kategorie, ostatní dílčí významy jsou reprezentovány uzly v této síti. Obraz sítě s výchozím bodem uprostřed a větvemi vzájemných vztahů mezi dalšími členy je odrazem jazykového pojetí prototypu jako centra a méně prototypických členů jako periferie. Pokud bychom např. sledovali vývoj významu s důrazem na jeho proměny v čase, mohli bychom kategorii zobrazit i stromovým grafem s výchozím bodem nahoře.

Známým příkladem radiální kategorie je již výše zmíněná Lakoffova analýza gramatického rodu v jazyce dyirbal. Skutečnost, že jednotlivé členy kategorie jsou vzájemně propojené na základě motivace, zjednodušuje užívání jazyka, podobně jako to činí metafora: „Radial categories of senses within the lexicon serve the function of greatly reducing the arbitrariness of correspondences between form and meaning.“⁴⁸ Postavení prototypu v tomto modelu kategorie se věnujeme dále v oddílech 2.4.3 a 2.5.

2.4.2 Kategorie rodinné podobnosti

Specifickým případem kategorie je **kategorie rodinné příbuznosti nebo podobnosti** (jedná se o Wittgensteinův termín), která nemá (jediný) prototyp. Vztahy mezi členy dané kategorie tak nejsou založené pouze na vzdálenosti od prototypu, ale také na jejich vzájemné podobnosti. Protože se od sebe jednotlivé členy liší, není možné stanovit soubor vlastností, který by všechny členy měly mít – i dobří reprezentanti kategorie se svými vlastnostmi odlišují.

Tomuto typu kategorie se hlouběji věnuje Taylor⁴⁹, který mj. podotýká, že u některých jednoduchých kategorií tohoto typu je možné určit centrální člen, který s ostatními sdílí co největší množství stejných vlastností. U komplikovanějších kategorií, v jeho pojetí např. u předložek, to však možné není.⁵⁰ Otázkou však zůstává, zda má centrální člen definovaný tímto způsobem, tj. v podstatě určením největšího společného jmenovatele, psychologickou platnost, nebo zda jde o pouhý teoretický konstrukt.

⁴⁸ LAKOFF, G., *Women, fire and dangerous things*, s. 461.

⁴⁹ TAYLOR, J. R., *Linguistic categorization*, s. 38-80.

⁵⁰ TAYLOR, J. R., *Linguistic categorization*, s. 118.

2.4.3 Prototyp

Prototyp je nejlepším reprezentantem dané kategorie. V případě jednoduchých, monosémních kategorií, např. *židle*, je prototypická taková židle, která má všechny fyzické, funkční i interakční vlastnosti, které od židlí očekáváme. Psychologickým experimentům v oblasti prototypů se podrobně věnovala např. Roschová.⁵¹ Prototyp má ovšem své místo i v kategoriích s vnitřní strukturou. Psychologická platnost prototypu ve složitých, polysémních kategoriích, je ovšem jiná. Vztahy mezi jejími členy totiž nejsou podobností, ale zřetěžením významu na různých základech.⁵²

Tylerová a Evans argumentují, že v modelování struktury kategorie není prototyp nejvýhodnějším východiskem. Přestože koncept prototypu se zdá bezproblémový, prototypičnost jako vlastnost není jednoznačně definována, a tak nelze určit, je-li spíše otázkou frekvence užití nebo jednoduchosti popisu, případně něčeho jiného. Problému se dále věnujeme v následujícím oddíle.

2.5 Polysémie

Pojetí polysémie v rámci kognitivní lingvistiky předpokládá, že různé dílčí významy slova nevznikly náhodou, nýbrž v důsledku kognitivních procesů, a jsou tudíž určitým způsobem příbuzné. Schematickým znázorněním polysémie je radiální struktura zmíněná v oddíle 2.4.1. Spojnice mezi jednotlivými uzly sítě představují úspěšná propojení primárního významu s významy odvozenými. Právě proto, že jsou tato propojení úspěšná a ustálená, se předpokládá, že jsou také motivovaná, nearbitrární: Producent i recipient jim oba porozuměli, protože jim motivace nového užití byla jasná.⁵³ Popisujeme-li polysémii prostřednictvím vztahu jazyka a pojmového systému, je jeden jazykový výraz v pojmovém systému přiřazen síti distinktivních, ale příbuzných výrazů.⁵⁴

2.5.1 Homonymie a monosémie

Alternativou polysémie je homonymie, která naopak spočívá v tom, že různé významy jednoho slova spolu nesouvisejí. Existenci takových případů uznávají samozřejmě i kognitivní

⁵¹ cit. podle TAYLOR, J. R., *Linguistic categorization*, s. 40-54.

⁵² TAYLOR, J. R., *Linguistic categorization*, s. 118.

⁵³ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 32.

⁵⁴ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 31.

lingvisté, i když pouze ojediněle. V oddíle 2.3.1 věnovaném motivaci jsme již zmiňovali, že původní motivace vzniku samostatného dílčího významu může ze systému zmizet, a význam se tak osamostatní docela. Opakem homonymie je pak monosémie. Zastánci tohoto přístupu se snaží definovat společné vlastnosti všech pojmů označovaných daným slovem. To ovšem vede k přílišnému zobecnění původního významu.

2.5.2 Problémy polysémie

I polysémní přístup ke kategorizaci významu má svá úskalí. Taylor např. uvádí, že v rámci zkoumání dílčích významů je třeba brát v potaz syntaktické kritérium. Nelze však jednoznačně určit, kudy by měla vést hranice mezi různými gramatickými kategoriemi. V případě prostorových výrazů tak hranicí může být poměrně přirozené rozlišení mezi předložkami, částicemi a příslovci, ovšem v analýze významu sloves může jít i o jemný rozdíl mezi slovesy tranzitivními a intranzitivními.⁵⁵ Taylor také pro určení polysémie zavádí diagnostické testy: Jedná-li se o polysémii, vyvrací jedno možné čtení výpovědi druhé. Užíváme-li více dílčích významů polysémního výrazu v jedné výpovědi, má to za následek porušení její struktury. A konečně na dílčí významy polysémního výrazu užitě v rámci téhož textu nelze jednoduše odkazovat prostřednictvím anaforických výrazů.⁵⁶

Tylerová a Evans zmiňují, že zaměření na polysémii vedla v některých minulých pracích k vydělení příliš mnoha dílčích významů. Lakoff tak např. definuje 24 distinktivních prostorových významů anglického *over*. To bylo podle Tylerové a Evanse způsobeno zanedbáním role, kterou v konstrukci významu hrají kontext výpovědi a naše znalosti světa.⁵⁷ Také v určování centrálního významu postupovali různí lingvisté podle svých slov intuitivně a docházeli tak k rozdílným závěrům, které nebylo možné ověřit. Analýza v dřívějších modelech byla spíše synchronní, přestože přihlédnutím k diachronnímu rozměru jazyka můžeme odhalit některé motivace dílčích významů.⁵⁸ Tylerová a Evans tak formulují vlastní model polysémie.

⁵⁵ TAYLOR, J. R., *Linguistic categorization*, s. 104.

⁵⁶ TAYLOR, J. R., *Linguistic categorization*, s. 100-102.

⁵⁷ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 39. Nicméně Lakoff tak činí vědomě s argumentem, že plná specifikace je v určitých aspektech pro popis výhodnější. Viz oddíl 3.1.1.

⁵⁸ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 47-8.

2.5.3 *Principiálně založený model polysémie*

Úspěšný model polysémie musí podle Tylerové a Evanse vést k ověřitelným závěrům, a to zejména s ohledem na určování primárního významu a popis vztahů mezi prvky sémantické sítě. V analýze polysémních kategorií je podle nich nezbytné klást si následující otázky: Jaké informace o významu lexikální jednotky jsou součástí příslušného pojmu, a jaké naopak odvozujeme z kontextu, z kognitivních procesů a z naší zkušenosti se světem? Jakým způsobem fungují procesy, díky kterým jsme schopni interpretovat význam z kontextu? A jakým způsobem fungují procesy, které vedou k rozšíření významu dané lexikální jednotky?⁵⁹

Hlavním přínosem nového modelu je jeho jednoduchost a ověřitelnost výsledků. Důležitým hlediskem pro zavedení modelu je zdokonalení možnosti popisu polysémních kategorií. Autoři modelu připouštějí, že ne všechny závěry budou psychologicky relevantní, ale protože k nim docházejí na základě jasně definovaných kritérií, je možné o těchto závěrech vést diskusi. Kritéria se mohou dále zpřesňovat na základě experimentálního ověření platnosti výsledků.⁶⁰

Kritéria pro určení distinktivního dílčího významu. Posuzujeme-li nový dílčí význam, existují dvě kritéria, která nám pomohou rozhodnout, jedná-li se o význam podmíněný kontextem, nebo o význam distinktivní, samostatný: 1. Distinktivní dílčí význam se musí odlišovat od významu primárního, který je reprezentován v protoscéně. To znamená, že vzájemné vztahy mezi prvky scény spojené s daným dílčím významem musejí být jiné než vztahy mezi prvky protoscény. 2. Odlišnost vztahů pak musí být nezávislá na kontextu výpovědi, tj. vnímaná změna konfigurace nesmí být podmíněna jinými prvky výpovědi.⁶¹

Mluvíme-li konkrétně o prostorových vztazích, pak bychom měli v určování distinktivního významu odhlédnout od těch informací o prostorovém uspořádání prvků scény, které jsou obsaženy ve slovesném tvaru nebo ve vlastnostech primárního i sekundárního objektu. Slovesa nesou informaci o pohybu předmětů, případně o jeho trajektorii. Vlastnostmi objektu, které mohou ovlivnit naše vnímání scény, jsou jeho tvar,

⁵⁹ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 7.

⁶⁰ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 44.

⁶¹ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 43.

velikost, ale i funkce, způsob naší interakce s objektem a další naše znalosti o světě, které se objektu týkají.

Kritéria pro určení primárního významu. Primární význam je možné určit poté, co rozlišíme jednotlivé dílčí významy. Pro určení primárního významu uvádějí Tylerová a Evans následující kritéria:⁶²

1. Primární význam je nejstarší doložený z těch, které v současnosti v jazyce stále existují. V tomto kritériu se tak uplatňuje kombinace synchronního a diachronního pohledu na jazyk.

2. Primární význam převládá v sémantické síti dané lexikální jednotky. Např. pro anglické *over* lze definovat 15 významů, z nichž 8 sdílí tutéž charakteristiku. Primární je pak význam, který nejlépe odpovídá dané charakteristice.

3. Primárního významu se užívá ve složených výrazech. Pokud zastává předložka další gramatické funkce, např. jako předpona nebo slovesná částice, měla by se v těchto funkcích vyskytovat i v primárním významu.

4. Primární význam lze určit vztahem dílčího významu k jiným výrazům, např. k antonymům. Existuje-li v dané doméně více dvojic opačného významu, předpokládá se, že rozdíl mezi nimi bude založený na stejném principu. To platí např. u anglických dvojic *over–under* a *above–below*.

5. Logickým kritériem pro možnost popisu je pak gramatická předvídatelnost. Z primárního významu by mělo být možné odvodit další dílčí významy. Ne všechny dílčí významy ovšem musejí být odvoditelné přímo, některé se mohou odvozovat i od jiného dílčího významu.

2.6 Rozšiřování významu

Proces rozšiřování významu je třeba stejně jako proces konceptualizace chápat metaforicky. U mluvčích se ve skutečnosti o proces nejedná: „[A]s Lakoff and Brugman have noted, the structure attributed to a family resemblance category is to be interpreted more as a hypothesis concerning the ,synchronic connections in the semantic knowledge of the

⁶² TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 49.

user' than as a recapitulation of a real-time process."⁶³ V tomto oddíle představíme některé druhy procesů, kterou vedou k rozšiřování významu a tedy k rozvoji sémantické sítě. Nejprve ovšem vysvětlíme, jak chápeme význam v rámci výpovědi.

2.6.1 Konstrukce významu v rámci výpovědi

Význam je, jak už jsme uvedli, vlastností pojmu, nikoli jazykové formy (viz 2.1.1). Lexikální jednotky jsou tak pro nás pouhým vodítkem k zapojení odpovídajících pojmů, na jejichž základě pak teprve interpretujeme plně specifikovaný význam.⁶⁴ Nejsou plně specifikované a v konstrukci významu v rámci výpovědi se uplatňuje celkový kontext výpovědi, naše znalost světa a různé kognitivní procesy.⁶⁵

V oddíle 2.5.3, v části věnované kritériím pro určování dílčích významů, jsme již zmínili, jakou roli může hrát v chápání prostorových vztahů kontext výpovědi. Protože většina lidské zkušenosti je umístěna v prostoru (a zbytek patrně jako prostor konceptualizujeme), jsou informace o možném prostorovém uspořádání součástí významu mnoha různých slovních druhů. Informace o trajektorii tak můžeme interpretovat na základě slovesa, informace o uspořádání získáváme ze znalosti tvaru a velikosti předmětů apod. Tyto informace však nejsou vždy podstatné pro konstrukci významu.

Nezastupitelnost zkušenosti v interpretaci dokládají Tylerová a Evans podrobným rozbořením zdánlivě banálního užití anglického *over* ve větě *The cat jumped over the wall*. Ke správné interpretaci nemůžeme dospět pouhým souhrnem významů všech slov ve větě. Zároveň však víme, že kočky neskákají nad zdmi ani po zdech, a pokud zdi přeskakují, pak zpravidla začínají na zemi na jedné straně a končí na zemi na straně druhé. Ačkoliv *over* může popisovat všechny tyto případy (a další, které by bylo příliš komplikované převádět do češtiny), přesto mluvčí intuitivně volí ten nejlepší z nich, a to zejména na základě světa, konkrétněji na základě znalosti koček, skákání a zdí.⁶⁶

⁶³ TAYLOR, J. R., *Linguistic categorization*, s. 119.

⁶⁴ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 21.

⁶⁵ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 8.

⁶⁶ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 14.

2.6.2 Zkušenostní korelace

To, co Lakoff a Johnson i ostatní autoři označují za konceptuální metaforu, popisují Tylerová a Evans jako dva rozdílné principy rozšiřování významu, **zkušenostní korelaci** (*experiential correlation*) a **percepční podobnost** (*perceptual resemblance*). Oba procesy spočívají v užívání známých pojmů v popisu pojmů méně známých.⁶⁷

V procesu zkušenostní korelace konceptualizujeme dva různé pojmy stejným způsobem, protože se ve zkušenosti obvykle vyskytují společně. Jako příklad uvádějí Tylerová a Evans stejnou situaci, kterou Lakoff a Johnson považují za orientační metaforu *Nahoře je více*: stavíme-li na sebe krabice, roste sloupec s tím, jak krabic přibývá. V lidské zkušenosti se množství rovná výšce; podle Lakoffa a Johnsona tak vzniká metafora, na jejímž základě konceptualizujeme množství jako výšku. Pro Tylerovou a Evanse je podstatou stejné konceptualizace samotná zkušenostní korelace.⁶⁸

Jiným příkladem je stejná konceptualizace *vidění* a *vědění*. Zrak je pro člověka nejdůležitějším zdrojem informací, a tak i o informacích, které k nám přicházejí prostřednictvím jiných smyslů, mluvíme tak, jako bychom je viděli.

Českým ekvivalentem korelace je souvztažnost, což ukazuje spíše na metonymickou nežli metaforickou povahu procesu.⁶⁹ Pro stejnou konceptualizaci daných zkušeností je tak důležitý vztah, který mezi zkušenostmi různého druhu existuje. Nevnímáme je tak, jako by se jednalo o dvě různé zkušenosti.

2.6.3 Percepční podobnost

Druhým principem rozšiřování významu je **percepční podobnost**⁷⁰, která plně odpovídá pojetí metafory Lakoffa a Johnsona. Jeden druh zkušenosti konceptualizujeme na základě jiné, která je jí dostatečně podobná. Věci neznámé jsou tak popisovány pomocí něčeho, co známe. Bližší popis toho, jak funguje konceptualizace pojmu na základě jiného, podáváme v oddíle 2.3.

⁶⁷ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 32-35.

⁶⁸ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 33.

⁶⁹ Viz poznámku k metonymii v oddíle 2.3. Rozdíl mezi přístupy Lakoffa a Johnsona na straně jedné a Tylerové a Evanse na straně druhé spočívá zejména v míře, ve které Lakoff a Johnson zdůrazňují užití metafor oproti ostatním druhům přenosu významu.

⁷⁰ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 35-36.

2.6.4 Pragmatické posilování

Rozšiřování významu založené na kontextu se označuje jako **pragmatické posilování**. Předpokládá se, že určitý dílčí význam se užívá v daném kontextu tak dlouho a často, až mluvčí situaci reinterpretovej (tedy provedou reanalýzu, *re-analysis*), neboli přesunou pozornost z jednoho aspektu dané scény na jiný. Dílčí význam se tak konvencionalizuje jako prostředek pro popis scén s daným aspektem a osamostatňuje se.⁷¹ Může ovšem nastat i situace, kdy se dílčího významu užívá v určitém kontextu tak dlouho a často, že ho mluvčí sice vnímají jako distinktivní, ačkoliv prostorové vztahy, které označuje, se ve skutečnosti nepromění. Tylerová a Evans uznávají, že se v tomto případě jedná o nedostatek jejich modelu polysémie, který je však podle nich vyvážen jednoduchostí modelu a ověřitelností závěrů.⁷² Užití v novém kontextu může být motivováno zkušenostní korelací, percepční podobností nebo změnou úhlu pohledu (viz oddíl 3.2.2).

⁷¹ Důkazy pro platnost principu pragmatického posilování čerpají Tylerová a Evans z vývoje pojmů u dětí. Je dokázáno, že u dětí se koncepty vyvíjejí postupně jeden z druhého. Děti si nejprve vytvářejí koncept určité zkušenosti, na jehož základě pak konceptualizují i další zkušenosti. Postupně rozšiřují kontext užití daného konceptu, až jsou schopné vjemy reinterpretovat, přesunout pozornost na jiný aspekt zkušenosti a vytvořit koncept nový. (TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 58.)

⁷² TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 76.

3 PROSTOR V JAZYCE

V této kapitole se věnujeme konkrétněji roli prostoru v jazyce. Popisujeme, jak mluvčí prostor vnímají a konceptualizují, a představujeme některé modely popisu prostorových vztahů v jazyce. Zároveň zde shrnujeme analýzu anglického *over*, jak ji provedl Lakoff, a alternativní analýzu Tylerové a Evanse. Nakonec uvádíme také analýzu anglického *in* Tylerové a Evanse.

Prostorová zkušenost je pro člověka zcela základní. Prostor je všude kolem nás, i my jsme součástí prostoru. Tylerová a Evans uvádějí, že prostorové vztahy jsou pro člověka natolik zásadní, že je schopen je vnímat už od nejútlejšího věku dvou měsíců.⁷³ Zkušenost s prostorem je většinou považována za univerzální, ale jak dokládá např. Levinson, mluvčí některých méně známých jazyků konceptualizují prostor zcela jiným způsobem, než jak bychom jako mluvčí jazyků indoevropských očekávali⁷⁴ (viz oddíl 2.2.1). Univerzální je tedy samotná existence zkušenosti s prostorem, ale ne už její charakter.

Podle Lakoffa a Johnsona tvoří prostorová zkušenost základ konceptuálního systému. Není to proto, že by byla pro mluvčí důležitější než jiné druhy zkušenosti, ale proto, že je percepčně jasnější, přístupnější, lépe ohraničená a také přímá, nezprostředkovaná.⁷⁵ Stejně tak se přímo ze zkušenosti rodí některé prostorové koncepty, jako **předmět**, **látka** nebo **nádoba**. Podle autorů zakoušíme dokonce i sami sebe jako nádoby.⁷⁶

3.1 Jazyková vyjádření prostoru

V jazyce jsou prostorové vztahy vyjadřovány jednak lexikálními jednotkami, zejména slovesy a podstatnými jmény, jednak jednotkami gramatickými. Tylerová a Evans tyto gramatické výrazy nazývají souhrnně *spatial particles*, v této práci je budeme z nedostatku vhodnějšího termínu nazývat **prostorovými výrazy**.⁷⁷ Patří mezi ně předložky,

⁷³ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 28.

⁷⁴ LEVINSON, S. C., Space in language and cognition, s. 4.

⁷⁵ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. Metafory, kterými žijeme, s. 76.

⁷⁶ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. Metafory, kterými žijeme, s. 76.

⁷⁷ Protože v této práci se zabýváme analýzou konkrétních předložek, není třeba v terminologii zohledňovat dělení na gramatické a lexikální jednotky.

slovesné částice (*adpreps*⁷⁸) a prefixy. Talmy uvádí, že gramatikalizované prostorové výrazy jsou součástí tzv. jemné struktury jazyka (*fine-structural level of language*), která tvoří páteř pojmového systému.⁷⁹ Gramatikalizované výrazy tvoří samostatný koncept a jsou pro mluvčí percepčně významnější. Podobně se vyjadřují i Tylerová a Evans: „Spatial particles offer rich and fascinating evidence of the complex interaction between spatio-physical experience, the human conceptual system and language use.“⁸⁰

Tylerová a Evans v souladu s Taylorovým syntaktickým kritériem podotýkají (viz oddíl 2.5.2), že v popisu a vymezení dílčích významů prostorového výrazu je třeba zohlednit jeho gramatickou funkci: Přejedem mezi gramatickými kategoriemi se význam prostorových výrazů mění. Např. reflexivní významy se vyskytují pouze u částic.⁸¹

3.1.1 Předložky

Zvláštní místo mezi prostorovými výrazy patří předložkám. Předložky v jazyce představují relativně malou uzavřenou třídu, ale užívá se jich pro vyjádření většiny prostorových vztahů. I proto se těší velkému zájmu kognitivních lingvistů. Ve studiu dílčích významů předložek a jejich vzájemných vztahů se postupně rozvíjely různé modely polysémie. Taylor tak ilustruje na případě anglického *over* povahu kategorií rodinné podobnosti⁸² a Lakoff považuje vnitřní strukturu jednotlivých kategorií předložek za důkaz platnosti prototypového přístupu ke kategorizaci: „But perhaps the strongest evidence against traditional views of categorization and in favor of a prototype approach comes from the study of verb-particles and prepositions.“⁸³

Podle Tylerové a Evanse jsou předložky mezi ostatními prostorovými výrazy výjimečné svým ikonickým užitím: předložka stojí mezi lokalizovaným objektem (figurou) a referenčním objektem (pozadím) a vyjadřuje vztah mezi nimi. Figura, na kterou se zaměřuje pozornost mluvčích, a která je tak percepčně významnější, zároveň předložce předchází.⁸⁴

Význam předložek lze interpretovat dvěma způsoby. Lakoff je označuje jako minimální, resp. plnou specifikaci. Minimální specifikace předložky (případně schématu, kterým

⁷⁸ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 62.

⁷⁹ TALMY, L., How language structures space, s. 178-9.

⁸⁰ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. IX předmluvy.

⁸¹ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 86, 104.

⁸² TAYLOR, J. R., Linguistic categorization, s. 109-116

⁸³ LAKOFF, G., Women, fire and dangerous things, s. 418.

⁸⁴ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 62.

je reprezentována v pojmovém systému) je případem, kdy z významu výpovědi odfiltrujeme prostorové informace, které jsou vyjádřeny slovesem a příslušnými předměty. Považujeme-li tyto informace za součást významu předložky, hovoříme o **plné specifikaci**. „The difference is whether the verb and the direct object *add* the [...] information or whether they *match* it.“⁸⁵ S plnou specifikací lze podle Lakoffa uspokojivě popsat distinktivní dílčí významy včetně jejich vzájemných vztahů, zatímco s minimální specifikací by se jednalo o případy téhož dílčího významu. To je pro něj důkazem správnosti jeho přístupu: „Some of those schemas form links to other senses. The existence of such links suggests that the full specification interpretation is correct.“⁸⁶

K plné interpretaci se přiklání i Talmy, když říká, že předložky vymezují určité pole a v něm konkrétní figuru (lokalizovaný objekt).⁸⁷ V užití konkrétní předložky je tak třeba, aby ostatní prvky scény měly takové prostorové vlastnosti, které předložka předpokládá. Vztahy vyjádřené předložkami mohou být různého charakteru a různého stupně složitosti. I zdánlivě jednoduché předložky však označují komplexní vztahy. Anglické *in* tak např. předpokládá správnou svislou orientaci referenčního objektu (pozadí).⁸⁸

Ke komplexnosti prostorových vztahů se vyjadřují také Tylerová a Evans v souvislosti s modelováním sémantické sítě. Uvádějí, že sémantická síť nezaznamenává všechny možné konfigurace prostoru, jež je možno předložkou označit. Některé reálné konfigurace podle nich spojují prvky několika dílčích významů, ze kterých je také možné odvodit motivaci pro jejich užití v dané konfiguraci.⁸⁹ Sémantická síť má spíše reprezentativní charakter.⁹⁰ Podobně konstatuje Talmy, že jazykové kategorie jsou nespojité a možnosti skutečného světa spíše reprezentují než pokrývají.⁹¹ Tylerová a Evans se tak ve své analýze zaměřují na reprezentativnost prvků sémantické sítě, zatímco Lakoff se pokouší definovat všechny prostorové konfigurace, které lze daným výrazem označit.

Kategorie předložek je zajímavá i z hlediska mezijazykového srovnání. Předložky si zpravidla neodpovídají ve všech dílčích významech. Taylor to vysvětluje rozdílnou

⁸⁵ LAKOFF, G., *Women, fire and dangerous things*, s. 420.

⁸⁶ LAKOFF, G., *Women, fire and dangerous things*, s. 422.

⁸⁷ TALMY, L., *How language structures space*, s. 182.

⁸⁸ TALMY, L., *How language structures space*, s. 207.

⁸⁹ Skutečnou motivaci, přítomnou v pojmovém systému mluvčích, je možné ověřit experimentálně.

⁹⁰ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 20.

⁹¹ TALMY, L., *How language structures space*, s. 242.

strukturací kategorie: „[A] preposition in one language rarely has a single translation equivalent in another language. Yet the non-equivalence of prepositions across languages is no reason for accepting the view that prepositional usage is essentially arbitrary. Non-equivalence can be explained very simply in terms of different structurings of the categories.“⁹² Talmy uvádí, že konkrétní rozmístění reprezentativních forech v daném jazyce je spíše arbitrární, a argumentuje tím, že se liší i ve stejných kulturách, v nichž se ovšem hovoří různými jazyky.⁹³ Více by nám patrně prozradilo srovnání pokrytí celé domény prostoru v různých jazycích.

3.2 Konceptualizace prostoru

Část prostoru, na kterou se zaměřujeme v dané výpovědi, se označuje jako **prostorová scéna** (*spatial scene*⁹⁴). Vyjádření prostorových vztahů spočívá v lokalizaci jedné části prostorové scény prostřednictvím jiné: „[T]he system of language is to mark out one portion within a scene for primary focus and to characterize its spatial disposition in terms of a second portion [...] and sometimes also a third portion [...] selected from the remainder of the scene.“⁹⁵

Konkrétní koncepty jsou vytvářeny na základě analýzy prostorových vztahů. Prostorově fyzické vjemy jsou podrobeny percepční analýze, jejímž výsledkem je překódování prostorově fyzických vjemů do konceptuálního systému. Původní informace z konkrétních scén se v pojmovém systému ztrácejí. Prostorové koncepty pak, stejně jako pojmy jiného druhu, tvoří základ vnímání konkrétních situací.⁹⁶

„One main characteristics of language's spatial system is that it imposes a fixed form of structure on virtually every spatial scene. A scene cannot be represented directly at the fine-structural level in just any way one might wish.“⁹⁷

⁹² TAYLOR, J. R., Linguistic categorization, s. 115.

⁹³ TALMY, L., How language structures space, s. 245.

⁹⁴ TALMY, L., How language structures space, s. 181; TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions s. 28

⁹⁵ TALMY, L., How language structures space, s. 182.

⁹⁶ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 29.

⁹⁷ TALMY, L., How language structures space, s. 181.

3.2.1 Schematizace prostoru

V tomto oddíle představíme několik modelů schematizace prostoru v jazyce. Schematizace je proces, kterým lidská mysl dále zpracovává prostorovou scénu, jejíž části už jsou konceptualizovány. Výsledkem je další zjednodušení a zobecnění vnímaných prostorových vztahů, při kterém zanedbáváme některé vlastnosti prostorové scény:

„As indicated in the introduction, a fundamental character of the way that space is represented at language's fine-structural level is that it is *schematic*. That is, only particular selections of all the aspects present in spatial scenes are actually referred to by linguistic elements, while other aspects are disregarded.“⁹⁸

Vnímání (či „pojímání“) objektů přítomných v prostorové scéně tedy označujeme jako **konceptualizaci** (např. *nakken* – zadní část krku – lze konceptualizovat jako oblast nebo jako nádobu), zatímco stejný proces na rovině prostorové scény označujeme jako **schematizaci** (např. české *židle stojí v kruhu* může být jazykovým vyjádřením schématu **umístění v (oblasti)** – židle stojí uvnitř kruhu – nebo schématu **struktura referenčního objektu** – židle svým uspořádáním vytvářejí kruh). Schematizace stejně jako konceptualizace převádí vjemy na jednotky pojmového systému, které následně fungují jako další filtr vnímání. Schematizace je tak vlastně zvláštním druhem konceptualizace. V označení jednotek pojmového systému se různí autoři liší: Tylerová a Evans označují výsledek schematizace jako **prostorovou scénu**.⁹⁹ Lakoff užívá termínu **představové schéma** (*image schema*)¹⁰⁰ a Talmy termínu **schéma**.¹⁰¹

3.2.2 Tylerová a Evans: Prostorové scény a protoscéna

Tylerová a Evans používají termín **prostorová scéna** pro označení uspořádání věcí v prostoru i pro výsledek schematizace tohoto uspořádání. **Protoscéna** je pak schematizací primárního významu. Protoscény i další prostorové scény jsou definovány vzájemným postavením figury a referenčního objektu. Většina z nich obsahuje navíc funkční prvek, který

⁹⁸ TALMY, L., How language structures space, s. 219.

⁹⁹ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 27.

¹⁰⁰ LAKOFF, G., Women, fire and dangerous things, s. 68.

¹⁰¹ TALMY, L., How language structures space, s. 220.

je odrazem naší smysluplné zkušenosti s objekty. Např. pro anglické *in* to je prvek obsahu (*containment*). Další vlastností protoscény je úhel pohledu mluvčího (*vantage point*). S měnícím se úhlem pohledu se mění i scéna samotná. Důležité je i to, na jakou část scény se mluvčí zaměřuje, a konečně i vlastnosti konkrétních objektů.¹⁰² Konkrétněji se Tylerová a Evans zabývají vlastnostmi prostorových scén ve vlastních analýzách.

Význam, který protoscéna reprezentuje, je stálý, vztahy mezi objekty se v čase nemění. Přítomnost pohybu ve scéně je podle autorů možné odvodit z kontextu na základě jednoho bodu, který je pro charakter pohybu zásadní. Dále je význam reprezentovaný scénou schematický, plného významu se recipient dobírá teprve interpretací výpovědi.¹⁰³

V interpretaci významu prostorových výrazů hrají důležitou roli tři strategie: 1. Nejlepší možnost. Posluchač výpověď interpretuje na základě předpokladu, že mluvčí zvolil pojem, který nejlépe odpovídá jeho komunikačnímu záměru. 2. Znalost vzájemného působení fyzikálních sil (*force dynamics*). 3. Tzv. topologická extenze, které se hlouběji věnuje Talmy. Jde o skutečnost, že pro vhodnost konceptů nehrají roli rozměry předmětů, jako spíše celkové proporce scény.¹⁰⁴ Tyto tři strategie zohledňují v interpretaci naši znalost světa, komunikace a nakládání s jazykem.

3.2.3 Lakoff: Představová schémata

Lakoff popisuje prostorové pojmy jako **představová schémata**. Prostřednictvím představových schémat strukturujeme vjemy a využíváme jich při přemýšlení. „They are relatively abstract schemas that organize what can be perceived and visualized, but they themselves cannot be directly visualized in the way a rich image can be.“¹⁰⁵

Vztahy mezi schématy. K jednomu prostorovému výrazu se váže více **představových schémat**, která mezi sebou mají dva typy vztahů. Jedno schéma je od jiného **odvozené** (je jeho poddruhem, *instance*), když má určitou vlastnost, která není u základního schématu specifikovaná. Dvě schémata jsou si **podobná**, když se vzájemně

¹⁰² TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 53.

¹⁰³ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 55.

¹⁰⁴ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 58.

¹⁰⁵ LAKOFF, G., Women, fire and dangerous things, s. 453.

určitou vlastností liší. Vztahy mezi podobnými schématy vznikají přirozeně v důsledku transformací založených na naší zkušenosti se světem: „It seems to me that image schema transformations are cognitively real; the pervasiveness of the kinds of relationships between senses of lexical items that those transformations characterize is a strong indicator of their cognitive reality.“¹⁰⁶

Transformace hrají ústřední roli ve vytváření radiálních kategorií.¹⁰⁷ Zatímco u dvojic základních a odvozených schémat lze rozhodnout, které z nich je původní, u schémat podobných nelze činit podobné závěry pouze na základě jazykového materiálu.

K nejvýznamnějším transformacím patří vztah figury charakteru látky a figury charakteru souboru prvků, který se zakládá na zkušenosti s pozorováním objektů z různé vzdálenosti; dále vztah lineární figury a bodové figury, která se pohybuje po linii, založený na naší představě trajektorie daného pohybu; dále vztah pohybující se figury a zaměření pozornosti na cíl pohybu, založený na zkušenosti s pozorováním objektu po celou dobu pohybu; nakonec vztah mezi nereflexivním a reflexivním schématem, založený na tom, že stejně jako dokážeme vnímat vztah figury a referenčního objektu, dokážeme vnímat i vztahy mezi částmi jednoho objektu nebo mezi stavy, kterými objekt prochází. Reflexivní schémata se týkají užití prostorových výrazů ve funkci slovesných částic ve větách bez objektu, např. *The syrup spread out* (Sirup se rozlil).¹⁰⁸ V češtině je reflexivita vyjádřena explicitně reflexivním zájmenem, které je součástí slovesného tvaru, což vzbuzuje další otázky ohledně toho, které slovní druhy jsou nositeli informací o prostoru.

3.2.4 Talmy: Schéma

Detailněji se schématům, která reprezentují prostorové koncepty, věnuje Talmy. Schémata je podle něj třeba popisovat na třech úrovních, jimiž jsou vlastnosti jednotlivých prvků, vlastnosti celých schémat a vztahy mezi schématy. Vlastnosti prvků schémat, tedy figury a referenčního objektu, jsou jejich dimenzionalita (počet rozměrů od bodu, přes linii a plochu k trojrozměrnému tělesu) a případná ohraničenost.¹⁰⁹

¹⁰⁶ LAKOFF, G., *Women, fire and dangerous things*, s. 443.

¹⁰⁷ LAKOFF, G., *Women, fire and dangerous things*, s. 440.

¹⁰⁸ LAKOFF, G., *Women, fire and dangerous things*, s. 430.

¹⁰⁹ TALMY, L., *How language structures space*, s. 220.

Vlastnosti schémat. Základní vlastností schémat je **idealizace** označovaného: „The actual, ‚literal‘ referent of any spatial expression, such as an English preposition, is a particular assemblage of primitive geometric components in the form of an abstract schema.“¹¹⁰ Ve skutečném světě existuje skutečný objekt, k němuž odkazujeme, ale schéma, které k jeho vyjádření užíváme, je jeho idealizací. Podlouhlé objekty tak na základě jednoho rozměru konceptualizujeme jako linie, zatímco velký, ale pravidelný objekt typu planety můžeme konceptualizovat jako bod.¹¹¹ Užití schématu není zcela arbitrární, nýbrž závisí na fyzických vlastnostech objektu:

„A schema can act like a filter passable to only some physical objects. That is, it can act as an integrated set of factors that test for an object’s reducibility to a particular complex of schematic elements.“¹¹²

Idealizace je pak doplněna komplementární vlastností, již je **abstraktnost** schémat. Zatímco idealizace některé vlastnosti prostorové scény zvýrazňuje, abstraktnost schématu naopak umožňuje jiné vlastnosti upozadit. Poslední vlastností schémat je pak jejich **topologický charakter**, tedy skutečnost, že v užití schématu nezáleží na rozměrech nebo konkrétních tvarech objektu. Talmy upozorňuje na to, že nejde o samozřejmou vlastnost. Na základě zkušenosti se světem by bylo možné předpokládat, že objekty, které se např. vejdou do dlaně, a objekty, do kterých se naopak vejde člověk, budou konceptualizovány různým způsobem.

Protože schémata spolu v mnoha případech alternují, závisí jejich výběr na mluvčím. V rámci jedné prostorové scény lze lokalizovat figuru pomocí různých referenčních objektů za užití různých prostorových výrazů.¹¹³ Mluvčí tak volí referenční objekt. Zároveň může být táž prostorová scéna popsána pomocí různých schémat, a mluvčí pak volí samotné schéma. Rozdílná schematizace může být důsledkem rozdílné konceptualizace objektů, asymetrie referenčního objektu nebo vytyčením hranic v rámci scény.¹¹⁴ „[I]t is the speaker that selects one schema over another from those available and applicable, and it is thus the speaker that

¹¹⁰ TALMY, L., How language structures space, s. 220.

¹¹¹ TALMY, L., How language structures space, s. 221.

¹¹² TALMY, L., How language structures space, s. 222.

¹¹³ TALMY, L., How language structures space, s. 225-7. V případě užití sekundárního referenčního objektu lze dokonce vyjádřit různý vztah figury k různým (primárním) referenčním objektům pomocí téhož prostorového výrazu. (TALMY, L., How language structures space, s. 227.)

¹¹⁴ TALMY, L., How language structures space, s. 227-230.

determines the highlighting of one group of factors or of another."¹¹⁵ Možnosti schematizace prostorové scény jsou omezené možnostmi konkrétního jazyka. Je pak otázkou, zda jsou tyto možnosti podmíněné pouze jazykem nebo i kulturně. Většinou jde o kombinaci obou, a i pokud je konceptualizace objektu ovlivněna jazykovou formou, pro aplikaci určitého schématu zpravidla existuje mimojazyková motivace.¹¹⁶

Vztahy mezi schématy. Schémata sestávají ze souboru vlastností a mezi sebou se vždy liší více než jednou z nich. Dohromady tak netvoří kontinuum, nýbrž nespojitě a rovnoměrně pokrývají oblast prostoru. Schémata se liší i mírou specifičnosti. Stejně jako u jiných typů pojmů existují schémata relativně obecná a relativně specifická.¹¹⁷ V komunikaci je však třeba vyjádřit i takové prostorové vztahy, kterým žádné schéma přesně neodpovídá. K tomu mluvčí využívají různých strategií.

Nemá-li mluvčí k dispozici dostatečně specifické schéma, může se vždy uchýlit k užití negramatikalizovaných výrazů, např. sloves, která specifikují pohyb.¹¹⁸ V opačném případě, když jsou všechna dostupná schémata příliš specifická, je recipient schopen nadbytečné rysy zrušit. To ovšem neplatí v případě, že je nadbytečný pouze jeden z rysů, což poukazuje k tomu, že schopnost rysy rušit je zvláštním kognitivním procesem.¹¹⁹ Posluchač se na úspěšné komunikaci dále podílí i prostřednictvím procesu utváření představ (*image-constructing process*). Kombinuje možné významy slov užitých v rámci dané výpovědi a interpretuje je v souladu se svou zkušeností a se znalostí momentální komunikační situace. Představa, ke které dochází, je ovšem komplexnější než abstraktní pojmy. Proces se doplňuje s dodatečným popisem prostorových vztahů ze strany mluvčího. Možnost takového popisu nepovažuje Talmy za samozřejmou. Jednou z jeho forem je tzv. *nesting*, užití celé jedné prostorové scény na místě figury nebo referenčního objektu v jiné scéně.¹²⁰

¹¹⁵ TALMY, L., How language structures space, s. 230.

¹¹⁶ TALMY, L., How language structures space, s. 230-232.

¹¹⁷ TALMY, L., How language structures space, s. 233. Obecnými a konkrétními pojmy se Talmy zabývá i dále a jejich existenci považuje za jeden ze základních rysů pojmového a jazykového systému. Mluvčí potřebují, aby byla komunikace přesná a rychlá, a zároveň jsou omezeni vlastní pamětí. Obecné pojmy tak komunikaci zrychlují a zjednodušují a konkrétní pojmy zpřesňují vyjádření. (TALMY, L., How language structures space, s. 240-245.)

¹¹⁸ TALMY, L., How language structures space, s. 237.

¹¹⁹ TALMY, L., How language structures space, s. 236.

¹²⁰ TALMY, L., How language structures space, s. 237.

Talmy v popisu prostorových vztahů zanedbává funkční hledisko a vztahy posuzuje čistě prostorově. Např. užití *in*, které Tylerová a Evans¹²¹ nebo Coventry a Garrod¹²² definují s přihlédnutím k funkci nádob (neplní-li nádoba svou funkci, *in* se nedá v dané souvislosti použít), pojednává Talmy jako problém odpovídající orientace objektu (zpravidla) vzhledem k zemi.¹²³ Lze namítnout, že právě správná orientace zajišťuje naplnění funkce, ovšem bez experimentálního ověření nelze rozhodnout, která z obou interpretací má větší psychologickou platnost.

3.3 Figura a referenční objekt

V rámci prostorové scény rozlišujeme vždy minimálně dva objekty, přičemž jeden z nich lokalizujeme pomocí druhého: Nejprve vymezíme část prostoru, do níž potom lokalizovaný objekt umístíme.¹²⁴ Talmy nazývá lokalizovaný objekt **primárním objektem** nebo **figurou** (*figure*) a objekt, jehož prostřednictvím figuru lokalizujeme, **sekundárním objektem**, **pozadím** (*ground*) nebo **referenčním objektem** (*reference object*).¹²⁵ Jiní autoři používají termíny **trajektor** (*trajectory*, zkratka TR) a **mezník** (*landmark*, zkratka LM).¹²⁶ V této práci užíváme ve shodě s Talmym a s přihlédnutím k ústrojnosti zapojení termínů do českého textu termínů **figura** a **referenční objekt**. V popisu vlastností referenčního objektu v teoretické části práce užíváme někdy i termínu **pozadí**.

Figura¹²⁷ je v doméně prostoru chápána jako předmět, který se pohybuje nebo je alespoň schopný pohybu. Umístění figury je proměnná, jejíž hodnota je právě tím, na co se ve vyjádření prostorových vztahů soustředíme. Gramatikalizované prostorové výrazy zpravidla konceptualizují figury výrazně jednodušeji než pozadí. Figura také bývá menší než pozadí. Pozadí¹²⁸ nebo referenční objekt bývá větší a geometricky komplexnější. Jeho umístění vnímáme oproti figuře jako stálejší a také je na scéně delší dobu. Rozdíl mezi funkcí

¹²¹ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 183.

¹²² COVENTRY, K. R.; GARROD, S. C., Saying, seeing and acting

¹²³ TALMY, L., How language structures space, s. 207.

¹²⁴ TALMY, L., How language structures space, s. 285-6.

¹²⁵ TALMY, L., How language structures space, s. 184. Pro užívání termínu referenční objekt argumentuje Talmy jeho větší výstižností. Termínů primární a sekundární objekt dále neužíváme vzhledem k rozlišení primárního a sekundárního referenčního objektu. (Viz oddíl 3.3.2.)

¹²⁶ TAYLOR, J. R., Linguistic categorization; TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions; LAKOFF, G., Women, fire and dangerous things. Původně zavedl tyto termíny Langacker.

¹²⁷ TALMY, L., How language structures space, s. 183.

¹²⁸ TALMY, L., How language structures space, s. 183. Talmy dále uvádí srovnání dalších vlastností figury a pozadí.

figury a pozadí Talmy demonstruje jejich záměnou: „*kolo stojí u domu*“ neznamená totéž co „*dům stojí u kola*“.¹²⁹

Pro vztah figury a pozadí užívá Talmy termínu **vzájemné uspořádání** (*geometry*): „The particular spatial schemas are ascribed to Figure and Ground objects by closed-class elements of languages can be specifically termed geometries, and their basic types and distinguishing features can be regarded as a map of the kinds of spatial discriminations language is concerned with.“¹³⁰ Níže se zabýváme distinktivními rysy, které Talmy u figury a pozadí rozlišuje.

3.3.1 *Další vlastnosti figury*

U figury, která má alespoň jeden rozměr (tj. je lineární), lze zohlednit různé aspekty symetrie, kolmost na osu referenčního objektu nebo jejich rovnoběžnost. Dále lze značit (předozadní) orientaci figury vzhledem k pozadí. Jazyk také rozlišuje figury podle počtu rozměrů a jejich vnitřního uspořádání. Zde se Talmy shoduje s Lakoffem (viz Lakoff: představová schémata), když konstatuje spojitost mezi lineární figurou a lineárním pohybem nebo mezi souborem předmětů a figurou typu látky. Také uvádí, že počet rozměrů figury v určitých případech (např. rovnoměrné rozmístění) musí odpovídat počtu rozměrů referenčního objektu.¹³¹

3.3.2 *Další vlastnosti referenčního objektu*

U referenčního objektu jazyk kromě počtu částí rozlišuje (jedna, dvě, více než dvě) také kvalitativní **strukturu objektu** (objekt a vlastnosti, které se projevují v interakci s jinými objekty). Přestože některá schémata jsou relativně komplexní, skutečné uspořádání objektů je ještě výrazně složitější, a to i v případě jazyků s velmi jemnými distinkcemi. Někdy lze jemné distinkce vyjádřit určitou kombinací prvků (nebo její nemožností): v angličtině tak nelze *inside* použít ve spojení s kapalinami, zatímco ve spojení s nádobami ano.¹³² To odporuje Lakoffově a Johnsonově metafoře *Látka je nádoba*.¹³³ Zároveň je Talmy s Lakoffem

¹²⁹ TALMY, L., How language structures space, s. 183.

¹³⁰ TALMY, L., How language structures space, s. 185.

¹³¹ TALMY, L., How language structures space, s. 191.

¹³² TALMY, L., How language structures space, s. 194.

¹³³ LAKOFF, G.; JOHNSON, M. Metafory, kterými žijeme, s. 44.

zajedno v tom, že informace o prostoru nejsou obsaženy jen v jednotlivých lexémech, ale i ve způsobu, jakým je lze kombinovat.¹³⁴ Užití konkrétního prostorového výrazu může také naznačovat upřádkání širšího rámce prostorové scény.¹³⁵

V jazykových vyjádřeních se zohledňuje také asymetrie referenčního objektu. Může se jednat o **asymetrii** danou odlišností částí referenčního objektu nebo jeho orientací v určitém směru. Základní asymetrie částí zahrnuje dvojice *vpředu–vzadu* a *nahoře–dole*. Z tělesné zkušenosti je pak odvozena opozice *vpravo–vlevo*. Lidské tělo patří k nejdůležitějším referenčním objektům, spolu se zemí, která je základem svislé a vodorovné orientace objektů. Asymetrie směru spočívá ve vnímané orientaci referenčního objektu. Příkladem orientovaného objektu je např. fronta, u níž se předpokládá, že všichni lidé budou hledět stejným směrem, nebo opozice *dovnitř–ven*. Asymetrie se může týkat i pohybujícího se referenčního objektu. Figura se pak pohybuje po směru nebo proti směru.¹³⁶

Pozadí často sestává z většího počtu referenčních objektů. **Sekundární referenční objekt** pak specifikuje vlastnosti primárního referenčního objektu nebo celé prostorové scény. Sekundární referenční objekt nemusí být vždy explicitně vyjádřen, jeho přítomnost může být implikována primárním referenčním objektem. Implicitním sekundárním referenčním objektem tak může být např. tělo, které je základem pravo-levé orientace primárního referenčního objektu, nebo země, která je základem orientace podle světových stran. Terminologické rozlišení primárního a sekundárního objektu vychází z blízkosti figuře.¹³⁷

3.4 Modely popisu prostorových vztahů

3.4.1 Talmy: přehled distinktivních rysů pro popis prostorových vztahů

V tomto oddíle uvádíme postupně přehled distinktivních rysů pro popis prostoru podle několika autorů. Nejprve představíme distinktivní rysy definované Talmym. Rysy nejsou

¹³⁴ LAKOFF, G., *Women, fire and dangerous things*, s. 420.

¹³⁵ TALMY, L., *How language structures space*, s. 195.

¹³⁶ TALMY, L., *How language structures space*, s. 199-201.

¹³⁷ TALMY, L., *How language structures space*, s. 203.

vztaženy k analýze konkrétního prostorového výrazu, jejich pomocí rysů je možné popsat všechny prostorové výrazy v angličtině. Toto je jejich výčet¹³⁸:

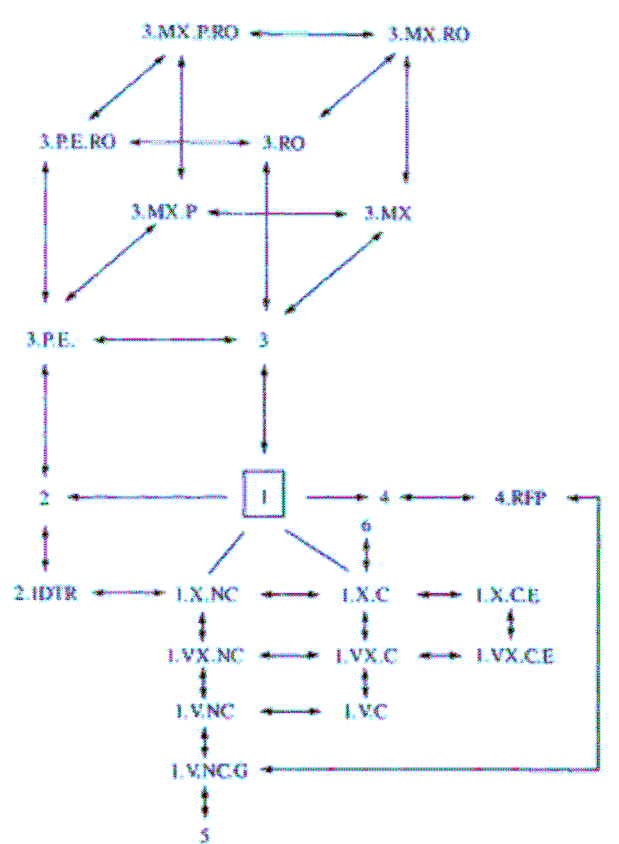
1. Způsob dělení prostorové scény na figuru a pozadí.
2. Schematické vnitřní uspořádání figury.
3. Schematické uspořádání pozadí.
4. Symetrie a asymetrie ve vzájemném uspořádání figury a pozadí.
5. Asymetrické uspořádání objektu založené na odlišnosti jeho částí nebo jeho orientaci v určitém směru.
6. Počet rozměrů schematizovaného objektu.
7. Ohraničenost schematizovaného objektu.
8. Spojitost či nespojitost uspořádání objektu.
9. Orientace figury vzhledem k pozadí.
10. Relativní vzdálenost figury od pozadí a relativní velikost figury vzhledem k pozadí.
11. Přítomnost kontaktu figury a pozadí.
12. Rozmístění (komplexní) figury na pozadí.
13. Reflexivita uspořádání figury a pozadí.
14. Přítomnost dalších referenčních objektů.
15. Promítnutí uspořádání referenčního objektu na prostorovou scénu
16. Promítnutí asymetrie na primární referenční objekt.
17. Orientace figury a pozadí vzhledem k zemi, mluvčímu či jinému sekundárnímu referenčnímu objektu.
18. Další charakteristiky vzájemného propojení figury a pozadí.
19. Úhel pohledu na prostorovou scénu.
20. Změna umístění figury nebo změna úhlu pohledu.

3.4.2 Lakoffův model over

Přehled Lakoffem definovaných distinktivních rysů pochází z jeho analýzy anglického *over*. Lakoff v analýze usiluje o plnou specifikaci všech schémat, na která lze *over* aplikovat. Výsledkem analýzy je schéma na obr. 1. Lakoff rozlišuje celkem 6 skupin dílčích významů. Prvním a centrálním významem (1) je **nad/přes** (*above/across*). Dále Lakoff rozlišuje dílčí významy (2) **nad** (*above*); dílčí významy spojené s **pokrytím** referenčního objektu (*covering senses*, 3); **reflexivní významy** (4), ve kterých jsou figura i referenční objekt

¹³⁸ TALMY, L., How language structures space, s. 241.

součástí stejného předmětu; dílčí význam **přemíry** (*excess*; 5) a konečně význam opakování (6).

Obr. 1. Výsledná síť vztahů mezi dílčími významy anglického *over*.
[Zdroj: LAKOFF, G., *Women, fire and dangerous things*, s. 436]

Zkratky v sémantické síti reprezentují následující distinktivní rysy: X, V, VX reprezentují rozměry referenčního objektu. X (*extended*) značí objekt plošný, V objekt vertikální, VX kombinaci obou vlastností. C (*contact*) a NC (*non-contact*) reprezentují přítomnost kontaktu mezi figurou a referenčním objektem. E (*end*) označuje přesun pozornosti na koncový bod trasy. G (*ground*) značí, že tímto koncovým bodem je země/podlaha. P (*path*) je znakem pro pohyb figury. 1DTR značí jednodimenzionální figuru (*trajectory*). MX (*multiplex*) pak značí figuru složenou z více stejných částí. RO (*rotated*) je zkratkou pro pootočení schématu.¹³⁹

Zkratka RFP u reflexivních schémat pak reprezentuje reflexivní trasu (*reflexive path*), tj. případ, kdy se jedna část předmětu pohybuje vzhledem k jiné části. Obousměrná šipka je

¹³⁹ LAKOFF, G., *Women, fire and dangerous things*, s. 419-435.

znakem transformace (viz oddíl 3.2.3). Jednosměrná šipka naznačuje vztah odvození, plná čára znamená, že je jedno schéma poddruhem jiného.

Odhlédneme-li od toho, že Lakoff se na rozdíl od Talmyho zabývá konkrétním prostorovým výrazem, jsou jejich distinktivní rysy až na několik výjimek totožné. Mezi tyto výjimky patří Lakoffovo bližší rozlišení koncových bodů (**E**, **P.E** a **G**) a vydělení pootočení schématu jako samostatného distinktivního rysu. Lakoff na rozdíl od Talmyho nezkoumá možnosti vyjádření prostoru, ale vztahy mezi dílčími významy výrazu, a proto uvádí vztahy mezi jednotlivými schématy, včetně příslušných metafor. Rysy, které Lakoff ve srovnání s Talmym neuvádí, nejsou pro rozlišení dílčích významů *over* relevantní.

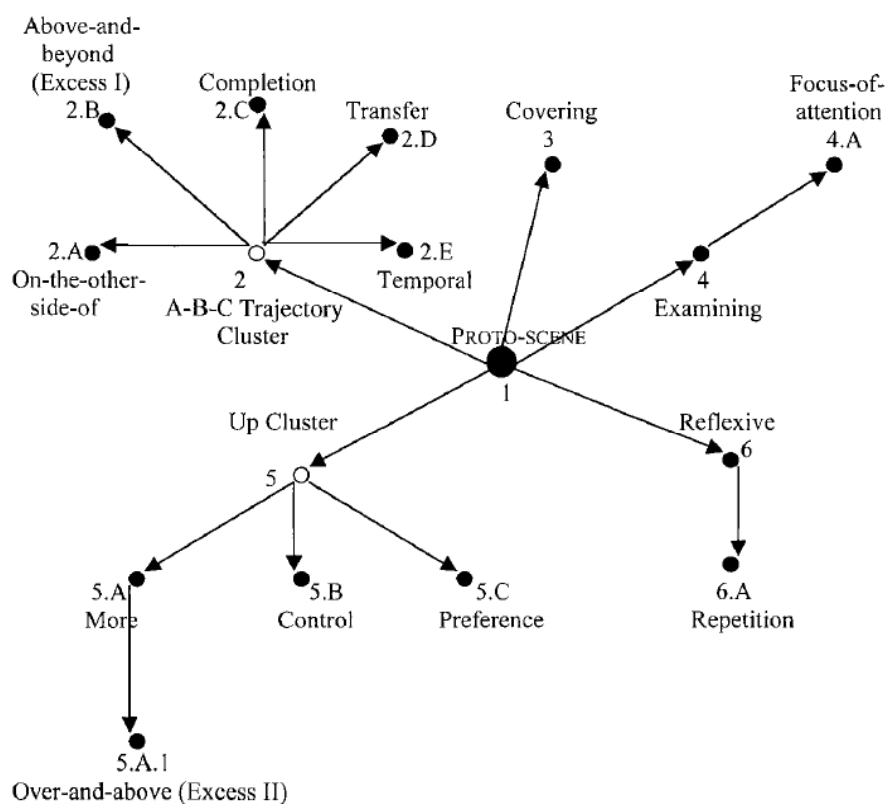
3.4.3 *Tylerová a Evans a jejich modely over a in*

Tylerová a Evans rovněž provádějí analýzu *over*, a to podle svého principiálně založeného modelu polysémie (viz 2.5.3), včetně uplatnění kritérií pro určení primárního významu a platnosti distinktivních významů. Na rozdíl od Lakoffa a Talmyho se Tylerová a Evans přiklání k minimální specifikaci dílčích významů a za relevantní považují pouze informace obsažené v daném prostorovém výrazu. Nezabývají se tak tvarem a vlastnostmi figury ani referenčního objektu (informace o nich podle nich přísluší výrazům, které tyto objekty označují), a naopak zdůrazňují roli smysluplné zkušenosti, tj. takové, která nám umožňuje chápat a využívat funkce objektů.

Vztahy mezi dílčími významy Tylerová a Evans interpretují jako vztahy percepční podobnosti, zkušenostní korelace nebo změny úhlu pohledu (viz oddíl 2.6.2 a 2.6.3). Protože hlavním kritériem popisu je pro ně jednoduchost modelu a ověřitelnost závěrů, věnují se i tomu, proč konkrétní dílčí význam nemůže být odvozen z protoscény a musí tvořit samostatnou kategorii.

Model *over*. Tylerová a Evans ve své analýze *over* nepřihlížejí k rozměrům a tvarům objektů a přiklání se k minimální specifikaci. Jejich hlavním argumentem pro tento přístup je ověřitelnost závěrů, ke kterým na základě principiálně založeného modelu polysémie docházejí. Namísto bližší specifikace objektů se autoři věnují funkčnímu hledisku jednotlivých prostorových scén, které interpretují na základě lidské zkušenosti. V analýze

over docházejí Tylerová a Evans k sémantické síti na obr. 2 a vydělují šest základních skupin dílčích významů, z nichž některé se dále větví:

Obr. 2. Sémantická síť *over* podle Tylerové a Evanse.
[Zdroj: TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 80.]

Primární význam, reprezentovaný protoscénou a určený podle nejstaršího dochovaného významu, je **nad**. Figura je výše než referenční objekt, je v (potenciálním) kontaktu s referenčním objektem a je v dosahu referenčního objektu. V posuzování dalších užití je třeba dodržovat kritéria pro určení distinktivního významu (viz oddíl 2.5.3). Protože sémantická síť reprezentuje pouze některé body kontinua, existují i užití, která nelze jasně přiřadit k dílčímu významu. Zároveň však tato užití reprezentují právě přechod mezi dílčími významy a spojitost popsatelných prostorových vztahů. Primární význam odpovídá Lakoffovu **nad**.

Druhá skupina, **trasa A-B-C**, zahrnuje pět dílčích významů. Prázdné kolečko znázorňuje odvozenost celého souboru od primárního významu a také jeho příbuznost, ale nezastupuje konkrétní dílčí význam.¹⁴⁰ Dílčí význam **na druhé straně** (2A) v sobě nově

¹⁴⁰ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 80.

oproti protoscéně zahrnuje počáteční (A) a koncový bod (C) pohybující se figury. Referenční objekt je pak překážkou v pohybu.¹⁴¹ „Překážkovost“ je funkční vlastností, kterou ostatní autoři nepovažují za distinktivní rys. Dílčí význam **nad a mimo dosah (přesah)** (2B) zohledňuje cíl pohybu, kterým má být referenční objekt. Ten je ale v pohybu překonán.¹⁴² Ve významu **dokončení** (2C) pohyb končí za referenčním objektem v bodě C. Pozornost mluvčího není jako u významu **na druhé straně** upřena na umístění figury, nýbrž na dokončení aktivity. Tento dílčí význam je tak spojen se slovesnou částicí / příslovcem *over*, nikoli s předložkou.¹⁴³ Dalším významem je **přesun** (2D). Zde je pohyb figury spojený s přesunem nebo převodem z bodu A do bodu C. Autoři na tomto místě konstatují, že tento význam je často spojený s užitím abstraktních figur a referenčních objektů a že hranice mezi konkrétními a abstraktními objekty není zcela ostrá.¹⁴⁴ Posledním členem skupiny je **temporální význam** (2E). Vztahem mezi figurou a referenčním objektem je v tomto případě trvání.¹⁴⁵ Význam není podle Tylerové a Evanse možné odvodit z jiných významů na základě konceptualizace času prostřednictvím prostoru.¹⁴⁶

Přestože Tylerová a Evans záměrně zanedbávají rozdíl mezi stacionární a pohybující se figurou, některé dílčí významy, zejména ve druhé skupině, **trasa A-B-C**, jsou s pohybem přímo asociovány nebo je v jejich rámci pohyb alespoň možný. Celkově tato skupina dílčích významů odpovídá Lakoffovu souboru schémat **nad/přes**, který Lakoff považuje za základní.

Jako distinktivní význam vydělují Tylerová a Evans i **pokrytí** (3), které odpovídá Lakoffově třetí skupině významů. Protože Tylerová a Evans nezohledňují v popisu tvar a složitost figury a referenčního objektu ani pootočení schématu, definují jediný dílčí význam oproti Lakoffově osmi. Přesto uvádějí, že specifičnost významu spočívá v tom, že figura je výjimečně větší než referenční objekt. Figura referenční objekt zakrývá, ale ne nutně celý. Zároveň se ve srovnání s protoscénou mění úhel pohledu. Protoscéna je nahlížena

¹⁴¹ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 81.

¹⁴² TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 83.

¹⁴³ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 85.

¹⁴⁴ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 86.

¹⁴⁵ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 88. Temporální význam není v rozporu s atemporálností prostorové scény, která je vyjádřením toho, že schéma je v čase neměnné. Stále je všem možné vyjadřovat prostřednictvím schémat procesy. (tamtéž)

¹⁴⁶ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 90.

z neutrálního bodu, který není součástí scény, zatímco **pokrytí** je nahlíženo tak, že se figura nachází mezi mluvčím a referenčním objektem.¹⁴⁷

V dalším dílčím významu **nad a blízko** (4) se opět proměňuje úhel pohledu. Tentokrát je scéna nahlížena z pozice figury, která je umístěna nad referenčním objektem. Význam se podle Tylerové a Evanse vyvinul na základě zkušenostní korelace umístění a činnosti při zkoumání objektů: většinou nahlížený na zkoumaný objekt shora a jsme mu relativně blízko.¹⁴⁸ Lakoff tento dílčí význam nerozeznává. Zvláštním případem **nad a blízko** je pak **střed pozornosti** (4A). Vzájemné upořádání figury a referenčního objektu se nemění, ale pozornost se přesouvá přímo na referenční objekt.¹⁴⁹

Schéma **nahoře** (5) označuje scénu, ve které je figura výše než referenční objekt a s její vyšší pozicí je zároveň spojená určitá nadřazenost. Základem tohoto významu je zkušenost se světem, kde je vyšší postavení často spjaté s kvalitou. V dílčím významu **více** (5A) je figura nevyjádřena. Význam **více** nelze odvodit z kontextu, vyvinul se z dílčího významu **nahoře** na základě zkušenostní korelace výšky a kvantity. Ještě specifitější je dílčí význam **více a nad (přesah 2)** (5A1). Referenční objekt je v tomto případě nádoba a figura tvoří její obsah. Rozsah figury ovšem přesahuje kapacitu nádoby a přetéká. *Over* se v tomto významu užívá i v jiných gramatických funkcích než jako předložka. Rozdíl mezi touto scénou a scénou **nad a mimo dosah (přesah)** spočívá v rozdílném charakteru cíle nebo hranice, které figura překonává: ve významu **nad a mimo dosah (přesah)** figura pokračuje v pohybu za cílový bod, zatímco ve významu **více a nad (přesah 2)** překonává kapacitu referenčního objektu. Dalším dílčím významem odvozeným od **nahoře** je **kontrola a moc** (5B). Význam je odvozený na základě zkušenostní korelace vyšší pozice a mocenského postavení. Lakoff význam interpretuje jako orientační metaforu, s čímž Tylerová a Evans nesouhlasí. Posledním dílčím významem v této skupině je **preference** (5C), která opět souvisí se zkušenostní korelací vyššího umístění a vyšší kvality, kterou pak přirozeně preferujeme.

¹⁴⁷ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 91.

¹⁴⁸ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 93.

¹⁴⁹ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 96.

Dílčí významy definované v rámci poslední skupiny jsou **reflexivita** (6) a **opakování**“ (6A). **Reflexivní význam**, který odpovídá Lakoffovu reflexivnímu významu, je specifický tím, že dvě pozice jednoho předmětu jsou nahlíženy jsou figura a referenční objekt. (Tylerová a Evans se tak nezmiňují o možnosti, že figura a referenční objekt jsou částmi téhož předmětu, které se pohybují vůči sobě.) Protože se jedná o proces, neužívá se v tomto významu předložky, ale slovesné částice či příslovce. Užití dílčího významu **opakování** se omezuje na spojení se slovesy, která označují potenciálně opakovanou a dobrovolnou aktivitu. Význam lze schematizovat jako kolo a odvozovat jej od významu reflexivního nebo jako opakování schématu trasa A-B-C.

Model *in*. Tylerová a Evans provádějí analýzu *in* v širších souvislostech ohraničených referenčních objektů. Referenční objekty tohoto typu jsou zpravidla trojrozměrné, nicméně jejich konceptualizace nezávisí zcela na jejich tvaru, nýbrž na tom, jakým způsobem s nimi přicházíme do styku.¹⁵⁰ Naše zkušenost pak s sebou nese funkční důsledky pro schematizaci scény: Uzavřené referenční objekty zakoušíme jako **nádoby/nádrže**¹⁵¹, z čehož pramení vnímané omezení pohybu figury, případně ochrana, kterou referenční objekt figuře poskytuje. Zároveň můžeme uzavřené objekty konceptualizovat jako **cíle**.¹⁵²

V dřívějších analýzách *in* provedených jinými autory se ukázalo, že pro popis všech významů předložky nepostačuje pouhá definice prostorových vztahů, a proto je třeba zohlednit i funkční element. Některé z problémů se týkají např. vertikální orientace referenčního objektu (*the bulb in the socket*) nebo pouze částečného obsazení/ukrytí figury v referenčním objektu (*the flowers in the vase*).¹⁵³ Tylerová a Evans uvádějí, že *in* má 27 dílčích významů členěných do šesti skupin (primární význam a pět dalších skupin), přičemž se ve své analýze omezují jen na popis těch dílčích významů, které reprezentují

¹⁵⁰ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 178.

¹⁵¹ Zatímco anglické *container* je neutrální vůči rozměrům, česká *nádoba* je zpravidla tak velká, že s ní může pohybovat člověk. Abychom zachovali neutralitu výrazu, rozšiřujeme český ekvivalent o nádrž, tedy o objekt větší než je člověk. Tento rozdíl je zvláště zajímavý ve srovnání s Talmyho hypotézou, že prostorové vztahy schematizujeme bez ohledu na velikost objektů. Čeština sice konceptualizuje uzavřené objekty podle velikosti, jelikož však ve spojitosti s nádrží a nádobou užíváme stejných předložek, Talmyho hypotéza je platná.

¹⁵² TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 179.

¹⁵³ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 181.

možnosti prostorového prostorových vztahů a funkčních hledisek spojené s uzavřeným referenčním objektem.¹⁵⁴

Primární význam, reprezentovaný protoscénou, zahrnuje figuru, která je umístěna v trojrozměrném uzavřeném objektu. Primární význam zároveň obsahuje **funkční element obsahu** (*containment*).¹⁵⁵ Protože Tylerová a Evans odhlíží v případě uzavřených objektů od jejich rozměrů, primární význam je v jejich pojetí aplikovatelný i na některé další typy neprototypických referenčních objektů. Mezi ně patří dvojrozměrné objekty, které jsou konceptualizovány jako uzavřené, např. kontinenty, země, kraje, města apod. Dále k nim patří atmosférické podmínky, které jsou konceptualizovány tak, že obklopují figuru, a také soubor prvků, konceptualizovaný jako **masa/látka**, což odpovídá Lakoffově transformaci (viz oddíl 3.2.3). Soubor prvků mívá hranice, a také **vnitřek** a **vnějšek**.¹⁵⁶

První skupinou dílčích významů je **umístění**. Hlavním funkčním hlediskem je zde omezení možnosti pohybu figury v důsledku jejího umístění uvnitř referenčního objektu. Ze zkušenosti víme, že omezením pohybu snáze a s větší jistotou určíme, kde se figura nachází.¹⁵⁷ Do této skupiny patří i dílčí význam **na svém místě** (*in situ*), který navíc na základě zkušenostní korelace předpokládá, že je-li figura na umístěna na určité místo a setrvá tam po delší dobu, je tam umístěna s nějakým záměrem.¹⁵⁸ Dalším dílčím významem skupiny je **stav**, opět odvozený na základě zkušenostní korelace, tentokrát mezi umístěním a stavem figury. Stav, k jejichž vyjádření se užívá *in*, jsou obvykle chápány tak, že figuru omezují a znemožňují jí dobrovolné opuštění stavu.¹⁵⁹ Podobně je odvozen i dílčí význam **aktivita**. Lze jej interpretovat na základě zkušenostní korelace místa, kde se aktivita odehrává, a aktivity samotné.¹⁶⁰ Posledním dílčím významem v této skupině je pak **prostředek**. Je-li s určitým místem asociována aktivita, lze s ním asociovat i prostředky, jejichž se při ní užívá. Užití *in* v tomto případě může nést i dodatečný význam omezení nebo ovlivnění aktivity.¹⁶¹

¹⁵⁴ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 186.

¹⁵⁵ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 183.

¹⁵⁶ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 185.

¹⁵⁷ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 186.

¹⁵⁸ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 187.

¹⁵⁹ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 188.

¹⁶⁰ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 189.

¹⁶¹ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 190.

Druhou skupinu dílčích významů tvoří **úhel pohledu zevnitř**. Ve scéně je tak zvýrazněna perspektiva figury.¹⁶² V rámci této skupiny lze rozlišit tři dílčí významy. Prvním z nich je **percepční dosažitelnost**. Figura se nachází uvnitř referenčního objektu a je dosažitelná smysly. Význam se zakládá na zkušenostní korelaci: jsme-li uvnitř objektu, jeho vnitřek ohraničuje možnosti našeho smyslového vnímání.¹⁶³ Dalším významem je **výhoda** (*in favour*). Zde je kromě samotného umístění uvnitř referenčního objektu důležité i to, že je toto umístění preferované.¹⁶⁴ Posledním významem v této skupině je **příchod/příjezd**. V tomto významu se mluvčí nachází uvnitř referenčního objektu, kam se postupně přesouvá i figura.¹⁶⁵

Skupinou významů zdánlivě protikladnou k předchozí je **úhel pohledu zvenčí**. Mluvčí se pak pochopitelně nachází vně referenčního objektu.¹⁶⁶ Tylerová a Evans se zde zabývají jediným dílčím významem, kterým je **mizení**.¹⁶⁷ Konstatují, že trojrozměrné uzavřené referenční objekty jsou většinou neprůhledné, a mluvčí tak nevidí, co obsahují. Věci v nich tak z pohledu mluvčího mizí a zpravidla se zase objevují. V případě **mizení** ovšem referenční objekty nemají prototypický vnitřek a věci v nich mizí nenávratně, např. krém, který se vsakuje do pokožky, nebo rozlitá káva, která se vsákne do koberce.¹⁶⁸

Čtvrtou skupinou významů je **dělení na části**.¹⁶⁹ Zde je důležitější ohraničenost referenčního objektu než to, že má vnitřek. Uzavřené referenční objekty (LMs) slouží k dělení světa na části: „A salient aspect of spatial scenes involving bounded LMs is that they serve to partition the environment, providing a physical means of separation and delimitation.“¹⁷⁰ V rámci skupiny lze rozlišit dílčí významy **tvár jako hranice** a **blokování**. V **tvár jako hranice** figura spoluvytváří tvár referenčního objektu, který je zároveň určitou hranicí.¹⁷¹ Ve významu **blokování** představuje referenční objekt průchod nebo průjezd, figura má pak

¹⁶² TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 190.

¹⁶³ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 191-2.

¹⁶⁴ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 193.

¹⁶⁵ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 194.

¹⁶⁶ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 194.

¹⁶⁷ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 195.

¹⁶⁸ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 195. Podle příkladů, které Tylerová a Evans uvádějí, se místo **mizení** nabízí výstižnější česká varianta **vsakování**. Interpretaci Tylerové a Evanse by pak odpovídal i český idiom *To se vsákne* (= *Problém zmizí*).

¹⁶⁹ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 196.

¹⁷⁰ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 196.

¹⁷¹ TYLER, A.; EVANS, V., The semantics of English prepositions, s. 196.

dvě varianty: buď je sama omezena v pohybu¹⁷², nebo je umístěna vzhledem k referenčnímu objektu tak, že blokuje cestu dalšímu objektu. Tento dílčí význam zcela zanedbává prvek obsahu.¹⁷³

Poslední skupinu tvoří samostatný reflexivní význam, který popisuje situace, kdy se předmět zhroutí sám do sebe. Uvnitř referenčního objektu se tak ocitá to, co původně tvořilo jeho hranice.¹⁷⁴ Tylerová a Evans se také krátce věnují rozdílu mezi *in* a *into*, který interpretují jako rozdíl mezi určením umístění figury a jejím směřováním v pohybu.¹⁷⁵

Domníváme se, že Tylerová a Evans v analýze *in* nadhodnocují funkční element jednotlivých prostorových scén, a interpretace některých dílčích významů tak nepůsobí zcela přesvědčivě. To je obzvláště patrné ve srovnání s analýzou *over*, ve které autoři důsledně filtrují všechny informace, které mluvčí interpretují teprve na základě kontextu. V případě *in* podle našeho názoru vlastní kritérium nezávislosti významu na kontextu výpovědi porušují. Např. v dílčím významu **mizení** interpretují zkušenost asociovanou s určitými typy objektů jako funkční aspekt prostorové scény. Taková argumentace je podle našeho názoru zcestná a připomíná situaci, kdy bychom z dánského *stegen i oven* (pečeně v troubě) s vědomím toho, že v užívání *i* musí být naplněny prostorové i funkční požadavky na referenční objekt, usuzovali, že jedním z dílčích významů dánské předložky *i* je **pečení**.

¹⁷² Tento dílčí význam ale odpovídá i významu primárnímu.

¹⁷³ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 197.

¹⁷⁴ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 198.

¹⁷⁵ TYLER, A.; EVANS, V., *The semantics of English prepositions*, s. 198.

4 ANALÝZA DÁNSKÉHO *I*

V této kapitole se konečně uplatníme prostředky pro popis prostorových výrazů na dánské předložky. Protože nejsme rodilí mluvčí dánštiny, nelze se zcela spolehnout na vlastní jazykové znalosti a je třeba materiál k analýze čerpat z jiných zdrojů. To ovšem činí analýzu náročnou na čas k jejímu provedení i na prostor k její prezentaci. Měli jsme tak na výběr ze dvou možností: Mohli jsme se zabývat prototypickými významy dánských prepozic, tak jak jsou uvedeny ve slovnících a příručkách, a pokusit se shrnout obecné možnosti vyjádření prostoru v dánštině. Pravděpodobně bychom došli k závěru, že v dánštině je možné vyjádřit prostřednictvím předložek všechny prototypické prostorové vztahy, ale pravděpodobně bychom už neměli dostatek prostoru pro analýzu toho, čím je vyjádření prostoru v dánštině specifické.

Druhou možností pak bylo zaměřit se na jedinou prepozici a v detailní analýze většího množství materiálu se pokusit postihnout všechny její dílčí významy, případně alespoň všechny dílčí významy prostorové. Nevýhodou tohoto přístupu je právě omezení na jediný výraz. Výhodou je naopak míra detailu, s jakou můžeme daný výraz popsat a která nám může odhalit i to, jakým způsobem mohou jednotlivé dílčí významy vzájemně souviset.

Pro konkrétní výběr dánské předložky *i* jsme měli dva důvody: *I* nás zaujalo jako předložka reprezentovaná zdánlivě jednoduchou sémantickou sítí dílčích významů, a počítali jsme tak potřebu blíže prozkoumat vztahy, které může reprezentovat; nadto jsme pro své zkoumání *i* našli oporu v odborné literatuře, která se zabývá jeho anglickým protějškem *in*.

Jádro analýzy tvoří dílčí významy, které označují prostorové vztahy, ačkoliv v některých případech uvádíme i možnosti rozšíření významu na další domény. Zcela záměrně se v analýze nevěnujeme temporálním významům, pro která nemáme oporu v teoretické části práce, ani významům metaforickým, jejichž interpretace by si buď žádala hlubší studium celého pojmového systému dánštiny, nebo by byla pouhým hádáním. V teoretické části práci jsme uvedli, že většina autorů považuje prostorovou a tělesnou zkušenost za základní, a tak lze předpokládat, že také prostorové dílčí významy tvoří základ sémantické sítě prepozic.

Za prostorové považujeme vztahy, které si lze jednoduše představit v prostoru. Nejedná se tedy pouze o prototypický vztah umístění, ale o všechny vztahy, které označují vzájemné prostorové uspořádání figury a referenčního objektu.

V analýze užíváme většinu termínů, kterými jsme se zabývali v teoretické části práce. Zabýváme se konceptualizací konkrétních objektů i schematizací prostorových scén. Termínů schéma a dílčí význam užíváme částečně synonymicky, neboť schéma je znázorněním vztahů, které tvoří daný dílčí význam. Sémantická síť prepozice je zároveň sítí příslušných schémat.

4.1 Metodologie

Materiál k analýze čerpáme jednak z dánských výkladových slovníků a gramatických příruček, jednak z dánského korpusu. V prostorových vyjádřeních v korpusu nalézáme větší škálu možných referenčních objektů a předložek, ale v závislosti na povaze korpusu, který je založen zejména na publicistických textech, zde mohou chybět některá prototypická užití předložek z každodenního života. Slovníky a příručky pak shrnují právě tato prototypická užití, a navíc jsou pro nás cenným vhledem do vědomí rodilých mluvčích, neboť jejich autoři již podrobili uvedená vyjádření analýze. U příkladů z korpusu v souladu s Tylerovou a Evansem i Talmym¹⁷⁶ očekáváme vyšší míru nejasnosti a obtížnosti přiřazení ke konkrétním dílčím významům; korpusové příklady totiž spíše reprezentují sémantické kontinuum, zatímco slovníkové příklady jsou spíše pevnými body sémantické sítě.

Korpusové příklady pocházejí z Korpusu 2000¹⁷⁷, který už v současnosti není volně přístupný a je součástí novějšího KorpusuDK¹⁷⁸. Příklady byly z korpusu exportovány dne 13. 3. 2007 v souboru 5000 výskytů. Následně jsme z nich náhodně vybrali 2000 příkladů, které jsme roztřídili tak, aby se neopakovaly stejné referenční objekty ve stejném významu, a nakonec jsme z těchto příkladů vybrali ty, které jsou vyjádřením prostorových vztahů. Ze slovníků a gramatik jsme pak vybrali všechna vyjádření prostorových vztahů uvedená pod heslem „i“.

Takto vzniklý soubor 246 příkladů jsme podrobili analýze, na jejímž základě již bylo možné definovat dílčí významy předložky. V následující analýze popisujeme všechny dílčí

¹⁷⁶ Viz oddíl 3.1.1.

¹⁷⁷ Korpus 2000 je po registraci dostupný online z WWW:

<<http://www.korpus.dsl.dk/e-resurser/index.php?lang=dk>>

¹⁷⁸ KorpusDK je dostupný online z WWW: <<http://www.ordnet.dk/korpusdk/>>

významy *i*, které se nám tímto způsobem podařilo definovat, včetně variací, které mohou v rámci schémat reprezentujících dílčí významy nastat. V případě výskytu shodných nebo velmi podobných příkladů jsme upřednostňovali ty z nich, které prostorové vztahy reprezentují nejjasněji. Zároveň jsme se snažili zachovat co možná nejvyšší podíl příkladů z korpusu, které mohou naznačit problematické body popisu. Výběrem příkladů tedy představujeme možnosti jednotlivých schémat. Volíme tak jednak příklady prototypické, jednak příklady, které poukazují na možnosti alternativní schematizace, a tím pádem na vztahy mezi jednotlivými schématy.

Analýza nakonec obsahuje 98 příkladů, přiřazených k šesti základním skupinám dílčích významů (1-6). Některé skupiny se dále dělí na několik variant, které značíme velkými tiskacími písmeny. Celkem jsme identifikovali 13 distinktivních schémat prostorových vztahů a vztahů vnitřního uspořádání objektů, která se v dánštině vyjadřují prostřednictvím předložky *i*.

Příklady číslujeme podle příslušnosti k jednotlivým schématům, např. (6A.2). U každého příkladu také uvádíme zkratku příslušného zdroje, u *Dansk Sprogbrug* (dále DS) uvádíme také číslo stránky. Příklady z *Dansk minigrammatik* (dále DM), *Dansk grammatik for udlændinge* (dále DGU) a *Den danske ordbog* (dále DDO) byly uvedeny přímo pod heslem „i“, a proto u nich uvádíme stranu jen při první zmínce. U příkladů z korpusu (dále K) a z elektronické verze slovníku *Politikens nudansk ordbog* (dále PNO) neuvádí stránkování zdroj.

Primární význam posuzujeme v souladu s kritériem nejstaršího doloženého významu podle Tylerové a Evanse s pomocí etymologického slovníku dánštiny. Zároveň v jeho popisu přihlížíme také k prototypickým příkladům, jak je uvádějí jednotlivé příručky. Využití příruček nám pomohlo např. v posouzení důležitosti aspektu dimenzionality referenčního objektu.

Příslušnost ke konkrétním schématům hodnotíme podle vlastností referenčního objektu (zejména u schémat typu umístění/místo určení v), dále podle vlastností figury a vzájemného vztahu figury a referenčního objektu. Nakonec, nelze-li schéma jednoznačně definovat na základě těchto vlastností, zohledňujeme i funkční aspekty. Protože některé

aspekty dílčích významů nelze jednoduše vyjádřit převedením do češtiny, nazýváme schémata až na výjimky podle vlastností referenčního objektu.

4.2 Primární význam

Protože *Dansk etymologisk ordbog*¹⁷⁹ neuvádí pro *i* žádný význam, lze předpokládat, že se význam předložky v průběhu času nezměnil. Slovník dokládá stejnou předložku s příslušnými hláskovými změnami ve všech germánských jazycích, navíc v některých jazycích keltských, latině a arménštině.¹⁸⁰ Společný původ předložky a stálost jejího významu potvrzují hypotézu Tylerové a Evanse, že zkušenost s uzavřenými objekty je jednou ze základních lidských zkušeností.

Příručky uvádějí jako prototypické užití *i* následující příklady:

1A.1 DGU Æblet ligger i en skål.¹⁸¹

1A.4 DM Brevet ligger i skuffen. (Dopis leží v zásuvce.)¹⁸²

1A.8 PNO [D]en er i bilen.

1B.1 DDO inde i skoven.¹⁸³

Referenčními objekty v uvedených příkladech jsou *en skål* (mísa), *skuffen* (zásuvka), *bilen* (auto) a *skoven* (les). Ve všech případech se jedná o trojrozměrné objekty (třebaže třetí rozměr lesa může být potlačen), které mají jasné hranice. Prototypický referenční objekt, jak ho vnímají mluvčí, je tedy trojrozměrný a ohraničený. Primárním významem se zdá být **umístění v referenčním objektu**, ale ve skutečnosti je schéma vůči distinkci umístění v/do objektu (kterou budeme nadále nazývat distinkcí umístění/místo určení v objektu), neutrální. Dokládají to příklady (1A.1) a (1A.4), kde je význam umístění v referenčním objektu závislý na užitém slovese. V obou případech jde o statické sloveso *ligge* (ležet). Ve stejné konfiguraci by však mohlo být použito i sloveso, které by předpokládalo pohyb figury směrem do objektu, např. (bez změny struktury) *komme* (patřit). Dalším důkazem neutrality je (1B.1), kde je význam umístění zdůrazněn příslovcem *inde* (uvnitř).

¹⁷⁹ NIELSEN, N. J., *Dansk etymologisk ordbog*.

¹⁸⁰ NIELSEN, N. J., *Dansk etymologisk ordbog*, s. 174. Stejný původ má i české *v* a ostatní slovanské ekvivalenty. (REJZEK, J., *Český etymologický slovník*, s. 696.)

¹⁸¹ AFZELIUS, O. et al., *Dansk grammatik for udlændinge*, s. 83.

¹⁸² TERKELSEN, P. *Dansk minigrammatik*, s. 21.

¹⁸³ ANDERSSON, H. et al., *Den danske ordbog*: I-L, s.4-5.

V popisu schémat 1A, 1B a 1C se zabýváme variacemi primárního významu v kombinaci s různými typy referenčních objektů. V rámci každého schématu uvádíme příklady referenčních objektů pro dané schéma typických, které doplňujeme o příklady referenčních objektů, jež jsou nějakým způsobem specifické a rozšiřují tak naši představu o vlastnostech schématu. V analýze uvádíme příklady významu **umístění** i **místo určení** v referenčním objektu, ale jejich rozlišení nepovažujeme za distinktivní rys. Pro zjednodušení nazýváme schémata jen umístění v příslušném referenčním objektu.

Schéma 1A. Umístění v nádobě/nádrži.

Referenční objekt: nádoba

1A.1 DGU Æblet ligger i en skål.

V již zmiňovaném příkladu (1A.1) je referenčním objektem *skål* (mísa), tedy **nádoba**. Příklady typu nádoby s ovocem stály na počátku výzkumu funkční složky významu u anglického *in*. Kognitivní lingvisté a psychologové se snažili zodpovědět otázku, jak to, že je možné použít *in* i v případě, že figura se nenachází celá v referenčním objektu. Funkčním hlediskem se zde ukázala být **kontrola referenčního objektu nad pozicí figury**. Tedy je-li mísa naplněná ovocem, a konkrétní jablko je umístěné až navrchu tak, že mísu přesahuje, jablko stále leží v míse. **Nádobu** lze dále charakterizovat jako trojrozměrný objekt, který je na vrchní straně otevřený, je zpravidla okrouhlého tvaru a slouží k tomu, aby se do něj umísťovaly jiné předměty. Svou funkci nádoba plní, pouze je-li správně orientovaná, tj. pokud mísu převrátíme dnem vzhůru a jablko schováme pod ni, patrně v popisu této konkrétní scény *i* nepoužijeme.¹⁸⁴

1A.2 PNO hælde vin i glasset

Ještě výraznější je **kontrola referenčního objektu nad pozicí figury** v případě, je-li figura kapalinou. Bez přítomnosti referenčního objektu, *sklenice*, by bylo zcela nemožné udržet figuru, *víno*, na jakémkoliv místě. V (1A.2) je referenční objekt navíc cílovým umístěním, neboli **místem určení** figury. Informace o pohybu figury však nepochází přímo z předložky *i*, nýbrž ze slovesa *haelde* (nalévat). Lze tak říci, že *i* ve významu **umístění**

¹⁸⁴ COVENTRY, K. R.; GARROD, S. C., Saying, seeing and acting.

v **nádobě** je neutrální vůči distinkci umístění a směru a že je tak možné je kombinovat s prostorovými scénami obojího typu.

1A.3 PNO nede i dalen

V (1A.3) se setkáváme s **nádobou/nádrží** o mnoho větší než v předchozích dvou případech, *dalen* (údolí). Figura je nevyjádřená a prostorový význam je posílen příslovcem *dole*, *nede*. Navozuje tak představu, že prostorová scéna je nahlížena svrchu, podobně jako menší nádoby. Od typické nádoby se však údolí liší i tím, že se jeho dno zpravidla svažuje k jedné straně, kde také údolí zůstává neuzavřené. Rozdíly podobného charakteru ovšem dánština ve schematizaci prostorových scén nezohledňuje.

Referenční objekt: krabice

1A.4 DM Brevet ligger i skuffen.

V (1A.4) je figurou *dopis*, referenčním objektem *zásuvka*. Zásuvka je objekt podobný nádobě (anglicky bychom ji mohli označit za *container*), nicméně se od prototypické nádoby liší svým tvarem a faktem, že ji lze v určité poloze uzavřít ze všech stran. Stejně jako **nádoba** slouží i zásuvka k ukládání věcí. Podobné objekty budeme nadále nazývat **krabice**. Objekty přirozeného světa budou s ohledem na své nepravidelné tvary pravděpodobně konceptualizovány jako podobnější prototypickým **nádobám**, jako tomu bylo v (1A.3). I přes rozdílnost tvaru referenčních objektů typu **nádob** a **krabic** zůstává význam *i* stejný, je však možné, že rozdílný tvar může na základě percepční podobnosti motivovat konceptualizaci různých jiných objektů podobných nádobám nebo krabicím.

1A.5 K et engelsk standur i egetræskasse

1A.6 K [Stegen] blev gnedet med salt og peber, brunet i ovnen.

(1A.5) se podobá (1A.4). Referenčním objektem je *kasse* (krabice, v tomto případě skříň), v níž je umístěna figura *et standur* (pendlovky). Skříň je opět hranatá, a z jedné strany otevřená. **Krabici** se podobá i referenční objekt z (1A.6), *ovnen* (trouba). *Stegen* (pečeně) je figura. Trouba je hranatá, je výrobkem lidských rukou a lze ji otevřít zepředu. Svou funkci, pečení, však plní pouze zavřená. Totéž lze konstatovat i o zásuvce (1A.4), ve které jsou také věci bezpečně uloženy, jen je-li zavřená.

1A.7 K Deres første formål er at skaffe flere penge i kassen.

(1A.7) naznačuje také možnost užití referenčního objektu typu **krabice** ve schématu **místo určení**. Význam výpovědi sice není čistě prostorový, nicméně její nejdůležitější část, „*penge i kassen*“, tak chápat lze. *Penge* (peníze), jsou tedy figurou a *kasse* (pokladna), je referenčním objektem. Pokladnu lze uzavřít a uzamknout, a slouží tak k bezpečnému uložení peněz. Domníváme se, ačkoli to bez ověření u rodilých mluvčích nelze bezpečně rozhodnout, že pokladna je v tomto případě **místem určení** pro další peníze. Rodilí mluvčí mohou scénu vnímat vzhledem k distinkci **umístění/místo určení** zcela neutrálně, jelikož směr není naznačen žádným z prvků výpovědi.

1A.8 PNO Den er i bilen.

1A.9 PNO Hun sidder i flyveren nu.

Zvláštním typem **krabic** jsou potom dopravní prostředky, ilustrované příklady (1A.8) a (1A.9). Kromě jízdního kola, které nemůže být konceptualizované jako **krabice** kvůli způsobu, jakým se používá, jsou všechny dopravní prostředky bez rozdílu konceptualizované stejně. Celkově lze u **krabic** konstatovat možnost je uzavřít. Aby plnily svou funkci, většina **krabic** dokonce zavřená být musí.

Referenční objekt: budova/místnost

Dalšími objekty, které se podobají krabicím, jsou **budovy** a **místnosti**. Jsou trojrozměrné, hranaté a mnohokrát větší než krabice. Přístupovým bodem není pochopitelně vrchní stěna jako u **krabic**, ale dveře, tedy otvor umístěný v jedné ze stěn. **Budovy/místnosti** se staví v první řadě pro člověka. V počátcích bylo patrně hlavní funkcí budov zajištění bezpečí, v současnosti se budovy a místnosti staví za různým účelem. Do některých typů budov se chodíme bavit, do jiných pracovat a studovat, jinde bydlíme. Ani bydlení však už v současném světě není jen záležitostí bezpečí.

1A.10 PNO i huset

Prototypickou budovou je referenční objekt z (1A.10), *huset* (dům). Z příkladu přímo nevyplývá, jestli už je implicitní figura v domě **umístěna**, nebo je dům **místem určení**.

V některých případech je ve spojitosti s budovami možné vyjádřit místo určení pouhým *i*, ovšem v explicitních vyjádřeních vstupu do domu, kdy se pozornost přesouvá na překonání ostré hranice mezi vnějškem a vnitřkem, je třeba vyjádření posílit pomocí příslovce *ind*.

1A.11 DDO Hun blev oppe i lejligheden resten af dagen.

Stejně jako dům je konceptualizován i referenční objekt z (1A.11), *lejligheden* (byt). Jedná se sice o soubor místností, který je ale jasně vymezen oproti ostatním jiným bytům, a jeho funkce je stejná jako funkce domu. V (1A.11) je *i* opět užito ve významu **umístění**. Pro vyjádření **místa určení** platí stejná pravidla užití *ind* jako pro dům.

1A.12 K [H]an står i køkkenet.

1A.13 PNO gå ind i stuen

Pro ilustraci místnosti jako referenčního objektu uvádíme příklady (1A.12) a (1A.13). Ve (1A.12) je *i* užito ve významu **umístění** v referenčním objektu *køkkenet* (kuchyň). V (1A.13) se pak uplatňuje dílčí význam **místo určení**, posílený příslovcem *ind*, pro který opět platí stejná omezení jako pro dům a byt.¹⁸⁵ Referenčním objektem v (1A.13) je *stuen* (obývací pokoj), figura není vyjádřena.

Referenční objekt: budova/instituce se společenskou funkcí

1A.14 K [D]en dobbelte Oscarvinder [...] skal normalt ses i biografen.

1A.15 K [...] der er erklæret grundtvigianer og jævnligt går i kirke.

1A.16 DGU Vi går i teatret.

Některé typy budov jsou postavené za určitým společenským účelem a lidé do nich chodí trávit čas předpokládaným způsobem. Příklady těchto budov jsou *biografen* (kino) v (1A.14), *kirke* (kostel) v (1A.15) nebo *teatret* (divadlo) v (1A.16). Kino v (1A.14) je užité ve významu **umístění** pro figuru, kterou je aktivita *den dobbelte Oscarvinder skal ses* (dvojnásobný držitel Oscara se musí vidět). V (1A.15) a (1A.16) je referenční objekt **místem**

¹⁸⁵ V případě kuchyně je dokonce možné setkat se s vyjádřením *ud/ude i køkkenet* (venku v kuchyni), které pak přesněji definuje polohu mluvčího mimo kuchyň. Vyjádření je motivované konceptualizací kuchyně jako zvláštního prostoru v domě, který není určen k obývání. Možný je i historický výklad, pro který ovšem nemáme důkazy, že totiž kuchyně skutečně nebývala součástí domu. Vyjádření podobného typu, ovšem závislá na kontextu, je možné použít i u jiných místností např. v domech s více křídly, kde pak daná místnost není vnímána jako centrální součást domu.

určení, figurami jsou osoby (nevyjádřená, resp. *vi* – *my*). Ve všech uvedených příkladech není možné provádět stejnou aktivitu na jiném místě. Lze říci, že se v těchto případech uplatňuje funkční aspekt smysluplného trávení času.

1A.17 PNO [H]an er i skole nu.

1A.18 DGU Børnene går i børnehave.

Stejné funkční hledisko se uplatňuje i u různých typů škol. V (1A.17) je referenčním objektem *skole* (škola) v obecném významu, v (1A.18) se pak konceptualizace rozšiřuje také na *børnehave* (mateřská školka). Předpokládáme, že užití *i* je motivováno stejně (1A.14), (1A.15) a (1A.16), navíc se zde pravděpodobně uplatňuje i další funkční hledisko, zmíněné v souvislosti s *krabicemi*, totiž „bezpečné uložení“ dětí. U gymnázií a vysokých škol, kde už se dohledu nad dětmi taková pozornost nevěnuje, se totiž užívá předložky *på*. *På* se užívá také v souvislosti se školou, pokud je zmíněna čistě ve významu umístění, což školu odlišuje od divadel, kin apod.

Poznámka k rozdílu mezi funkčními aspekty *i* a *på*

Rozdíly v užití *i* a *på* nám mohou pomoci odhalit další aspekty některých dílčích významů *i*. Např. užití *i* nebo *på* ve výrazu *i stolen* / *på stolen* (v křesle / na židli) je motivované konkrétním tvarem židle, o které je řeč. Je-li sedací část spíše rovná, pevná a židle nemá područky, bude konceptualizována jako plocha a správně je *på stolen*. Naopak měkkí, nižší typ židle s područkami, pro kterou máme v češtině samostatný pojem křeslo, je konceptualizován jako nádoba, a správně je tak *i stolen*. Rozhodující jsou tedy **prostorové vlastnosti** objektů. Důležitost **funkčního aspektu** můžeme ilustrovat rozdílem mezi výrazy *i sengen* / *på sengen* (v posteli / na posteli). V tomto případě dánská schémata odpovídají českým ekvivalentům, tj. *i sengen* vyjadřuje situaci, kdy člověk leží v rozestlaných peřinách, a postel je tak využívána ke své funkci. Naopak *på sengen* je spíše vyjádřením momentálního umístění figury.

V příkladech (1A.14), (1A.15) a (1A.16) jsme uvedli, že součástí konceptualizace některých typů budov je funkční aspekt **trávení času**. Nyní prozkoumáme funkční aspekt jiného typu budov. Referenční objekty v následujících příkladech (1A.19), (1A.20) a (1A.21)

jsou budovy, a užití *i* ve významu **umístění** *v* je tedy ve spojitosti s nimi nasnadě. Zároveň ovšem v dánštině existují budovy podobného typu a funkce, ve spojení s kterými se užívá *på*. Je tedy třeba položit si otázku, čím se tyto typy budov vzájemně odlišují. Nehledáme objektivní rozdíly mezi oběma skupinami, nýbrž motivaci pro jejich rozdílnou konceptualizaci.

1A.19 K Vi har altid bestrebt os på her i banken at have en ordentlig og redelig adfærd.

1A.20 K Der blev fundet afslørende dokumenter i arkiverne.

1A.21 K Grundsortimentet vil være ens i alle butikker.

V (1A.19) je referenčním objektem *banken* (banka). Protějškem banky, budovou podobného typu i funkce, je *posthuset* (pošta). V (1A.20) jsou referenčním objektem *arkiverne* (archívy), budovou s podobnou funkcí je v tomto případě *biblioteket* (knihovna). Konečně v (1A.21) jsou referenčním objektem *butikkerne* (obchody). Obchody sice nemají protějšek stejné úrovně obecnosti, ale lze nalézt příklady obchodů, které se pojí s *på*, např. *apoteket* (lékárna). V případě banky (1A.19) a archívu (1A.20) můžeme konstatovat, že jejich hlavní funkcí je **bezpečné uložení** peněz, resp. dokumentů. Lze předpokládat, že v případě obchodu je konceptualizace podobná, protože obchody mívají zboží uložené ve skladu. Obchod však není prototypickým příkladem dílčího významu **bezpečné uložení**, v jeho případě je užití *i* patrně motivováno z velké části také prostorovými vztahy.

Naproti tomu na poštu, do knihovny nebo do lékárny chodíme zpravidla za nějakou službou. Na poštu jdeme poslat dopis, nikoli ho tam uložit. Knihovny jsou zřízené proto, aby se knihy daly půjčovat, ne jen archivovat. Do moderních lékáren sice chodíme už jen kupovat průmyslově vyráběné léky, ale v dřívějších dobách je lékárníci míchali sami. Funkční aspekt asociovaný s *på* lze tedy popsat jako **službu**. Funkční hledisko **služby** nemá tak silnou vazbu na určitou budovu jako funkční hledisko **bezpečné uložení**. Smysl návštěvy budovy/služby není naplněn samotnou přítomností na daném místě, jako když jdeme uložit peníze do banky. Naopak očekáváme, že teprve po naší návštěvě pošty dopis teprve poputuje k adresátovi nebo že si po návštěvě knihovny přečteme vypůjčenou knihu.

1A.22 K [H]an sad et par borde længere inde i restauranten.

V popisu (1A.17) jsme uvedli, že odstraníme-li z vyjádření „ve škole“ funkční aspekt, ovlivníme tím schematizaci scény a namísto *i skolen* je třeba prostorový vztah umístění vyjádřit jako *på skolen*. Podobně když odstraníme funkční aspekt z budov/institucí, které poskytují služby, a kde se tedy umístění standardně vyjadřuje prostřednictvím *på*, schematizace scény se změní a je třeba nově užít *i*. Příkladem zrušení funkčního aspektu služby je (1A.22). Referenčním objektem je zde *restauranten* (restaurace). Bezpříznakové „v restauraci“ se v dánštině běžně schematizuje jako *på restauranten*, ve (1A.22) se však pozornost přesouvá na čistě prostorové aspekty scény, a vztah **umístění** v restauraci je tak třeba vyjádřit jako *i restauranten*.

Referenční objekt: „duté“ části těla

1A.23 K [D]et partipolitiske har fortsat en stor plads i hendes hjerter.

1A.24 DDO inden i hovedet

1A.25 PNO have ondt i maven

I některé části těla mohou být konceptualizovány jako **nádoby** nebo **krabice**. Od obou typů se části těla liší tím, že až na několik výjimek nejsou volně přístupné a také ve skutečnosti nejsou duté. Zcela prototypickou nádobou v lidském těle je v (1A.23) *hjerter* (srdce). Figura je *en stor plads* (spousta místa). V (1A.24) představuje stejný typ referenčního objektu *hovedet* (hlava). Figura není vyjádřena, ale její **umístění** v hlavě je zdůrazněno příslovcem *inden*. Stejně je v (1A.25) konceptualizována další část těla, *maven* (břicho). Figurou je v (1A.25) *ondt* (bolest). Tento způsob vyjádření, tj. bolest je něco, co je v břiše umístěno, opět poukazuje na prominenci prostorové zkušenosti v dánštině.

1A.26 K en lægskade i venstre ben

Schematizace (1A.26) je poněkud nejasná. Figurou je zde *en lægskade* (zranění lýtky), referenčním objektem je *venstre ben* (levá noha). Užití *i* v tomto případě může být motivováno konceptualizací nohy jako **oblasti**, ve které došlo ke zranění, podobně jako v příkladech (90.PNO), (1B.13) a (1B.15). Zároveň ale může být noha konceptualizována jako **dutá část těla**, ve které je zranění umístěno, zvláště z toho důvodu, že jde-li o zranění

lýtku, jedná se pravděpodobně o zranění vnitřní. Konečně může být užití *i* motivováno první částí složeniny *lægskade*, tedy lýtkem (*læg*), a může se tak jednat o případ schématu **struktura referenčního objektu** (2A).

Referenční objekt: obal

1A.27 K Tag stegen ud og lad den trække i alufolie.

(1A.27) reprezentuje příklad, kdy referenční objekt *alufolie* (alobal) pokrývá figuru *stegen* (pečeně). Představíme-li si pečení již zabalenou v alobalu, můžeme scénu schematizovat jako **umístění v nádobě**. Nádobu a krabice jsou také běžnými typy obalů. Schéma se dále rozvíjí v dílčím významu **forma/provedení** (4).

Funkční aspekt

1A.28 K Kun 13 blev taget med for meget spiritus i årerne.

U referenčních objektů netradičních tvarů vzrůstá důležitost naplnění funkčního aspektu schématu **umístění v nádobě**. Jeden z netypických druhů **nádoby** představují objekty typu **potrubí**. V (1A.28) jde konkrétně o *årerne* (žilky). Přestože se žilami a dalšími typy potrubí zacházíme jinak než s prototypickými nádobami, jednou z jejich funkcí je udržet figuru, zpravidla kapalinu, na místě. Je tak naplněno funkční hledisko **kontroly referenčního objektu nad umístěním figury**. V (1A.28) je figurou *spiritus* (alkohol), který je ovšem v češtině obsažen v krvi, nikoli v žilách.

1A.29 K Med rapporten i hånden kan de hævde [...]

1A.30 K den sørgende Maria med den døende Kristus i armene

Referenční objekt v (1A.29) je jedním z nejběžnějších „předmětů“ okolního světa – *hånden* (ruka – v dánštině pouze část ruky od zápěstí dolů). Figurou je *rapporten* (zpráva), kterou držíme v ruce. Ruku lze jistě konceptualizovat jako **nádobu**, když si představíme, že např. pijeme u studánky. Ve většině případů, kdy v ruce něco držíme, ji však jako nádobu nepoužíváme. Domníváme se proto, že třebaže původně může motivací pro užití *i* spolu s rukou být možnost jejího využití jako nádoby (která bude také pravděpodobně bezprostředně přístupná, pokud *i hånden* uijeme bez kontextu), v tomto případě

je skutečnou motivací funkční aspekt **kontroly nad umístěním figury**. Podobně je jako nádoba konceptualizována také náruč (*armene*) v (1A.30). Náruč sice nemá tvar nádoby, ale naše zkušenost s nádobami a se situacemi, kdy něco držíme v náručí, je podobná. Základem konceptualizace ruky a náruče jako nádob je tedy percepční podobnost.

1A.31 K [D]en er en torn i øjet.

1A.32 DGU Nøglen sidder i døren.

Funkční aspekt se uplatňuje také v případech jako (1A.31) a (1A.32), kde je figura jen částečně umístěna v referenčním objektu. V (1A.31) je figurou *en torn* (trn), který je umístěný v referenčním objektu *øjet* (oko). Pod spojením „trn v oku“ si zpravidla představíme trn, který je v oku zapíchnutý, ale není celým svým objemem uvnitř. Nicméně pro to, aby se udržel na místě, stačí, aby byl zapíchnutý jen částečně. Zásadní pro užití *i* je tedy funkční aspekt **kontroly nad umístěním figury**. Podobný (a méně drastický) příklad představuje (1A.32). Figurou je zde *nøglen* (klíč), referenčním objektem *døren* (dveře). Klíč je v příslušné části dveří, totiž klíčové dírce, umístěn jenom svou částí, což ale opět stačí k tomu, aby nevypadl. Další případné funkční aspekty umístění klíče ve dveřích nejsou součástí schematizace scény a vycházejí z naší zkušenosti.

Aplikace schématu na jiné domény. Referenční objekt: médium

1A.33 K Der er flere faktiske fejl i bogen, end vi troede.

1A.34 K For kort tid siden kunne man i avisen læse om en dame fra Ejstrupholm.

Jeden z typů referenčních objektů, jež mohou být na základě percepční podobnosti konceptualizovány jako trojrozměrné uzavřené objekty, jsou **média**. Motivace je přirozená v (1A.33), kde je referenčním objektem *bogen* (kniha) figurou *fejl* (chyby). Kniha má tvar krabice a je v ní **bezpečně uloženo** vše, co je v ní napsáno. Vztah knihy a jejího obsahu lze interpretovat také jako strukturně motivované schéma **součást referenčního objektu**. V (1A.34) je referenční objekt *avisen* (noviny). Zde je oslabena prostorová konceptualizace tvaru objektu, a naopak je posílena strukturní motivace jeho funkce.

1A.35 K [Man] bekræfter alt, hvad agent Anders Nørgaard har forklaret i pressen.

1A.36 PNO [D]er er fejl i teksten.

1A.37 K [...] siger Ragnhild i udsendelsen

Na základě synekdochického přenosu označení z části na celek a z celku na část je *i* užíváno i ve spojení s pojmy nadřazenými konkrétním médiím, jako je v (1A.35) *pressen* (tisk), a také s částmi jednotlivých médií a útvary, které se v nich vyskytují, jako např. *teksten* (text) v (1A.36) nebo *udsendelsen* (pořad) v (1A.37).

1A.38 K en ironisk bemærkning i filmen

1A.39 K Det ligger i kortene.

1A.40 DGU Jeg talte med ham i telefonen.

Konceptualizace média jako **krabice** sloužící k uložení věcí je pak nejvíce patrná v případech, kde je zcela potlačena prostorová souvislost mezi **nádobami/krabicemi** a **médii**. V (1A.38) je referenčním objektem *filmen* (film). Film je ještě možné představit si jako **nádobu**, která (v čase) obsahuje další objekty, jako např. figuru v (1A.38), *en ironisk bemærkning* (ironická poznámka). Stejná konceptualizace však už není možná v (1A.39) a (1A.40), kde jsou referenčními objekty *kortene* (karty), resp. *telefonen* (telefon). Figura v (1A.39) je nespecifikované *det* (to), v (1A.40) je figurou aktivita *jeg talte med ham* (mluvil jsem s ním). Schéma **umístění** je v posledních dvou příkladech založeno plně na konceptualizaci média jako **krabice**.

Ve schématu **umístění v nádobě/nádrži** se uplatňují uzavřené trojrozměrné referenční objekty, jako jsou **nádoby/nádrže, krabice, budovy/místnosti** nebo „duté“ **části těla**. Pokud referenční objekt nemá prototypický tvar, je pro úspěšnou aplikaci schématu třeba, aby referenční objekt splňoval svou funkci. Pro nádoby/nádrže se nám podařilo identifikovat funkční aspekt **kontrola referenčního objektu nad pozicí figury**, pro krabice a část budov/místností funkční aspekt **bezpečné uložení**.

Jiné **budovy/místnosti** jsou asociovány s funkčním aspektem **trávení času**, který je důležitý zejména ve srovnání s funkčním aspektem **služba** u konkurenční předložky *př.* Protože funkční aspekt je pouze jednou z vlastností konkurenčních schémat, není-li naplněn, nelze s uspokojivým výsledkem uplatnit proces ručení rysů příliš specifických schémat a je třeba na rozdíl ve schematizaci prostorové scény upozornit uplatněním odlišeného schématu.

Distinkci **umístění/místo** určení je třeba vyjadřovat pomocí dalších jazykových prostředků, distinkce tedy není součástí schématu **umístění v nádobě**, které je v tomto směru bezpříznakové.

Schéma 1B. Umístění v oblasti.

Dalším častým typem referenčních objektů spojených s *i* jsou **oblasti**. Oblast je plocha s (více či méně) jasnou hranicí vedoucí po celém jejím obvodu. Díky hranici je pak možné rozlišit vnitřek a vnějšek oblasti. Některé typy oblastí jsou ryze dvojrozměrné, u jiných hranice definuje také třetí rozměr (výšku), který je ovšem zpravidla menší než druhé dva. Nejdůležitější vlastností pro konceptualizaci oblasti je uzavřenost, resp. skutečnost, že má vnitřek.

Je třeba vzájemně rozlišit ohraničené oblasti a neohraničené plochy. Plochy nemají vnitřní strukturu, nelze u nich rozlišit vnitřek a vnějšek a ve spojitosti s nimi se užívá předložky *př.* Stejná předložka se vyskytuje i při umísťování figur na *ostrovy*. Ostrov je v prostorových vyjádřeních v dánštině, angličtině i češtině konceptualizován jako plocha a zároveň je velmi jasně ohraničený, bylo by tedy možné očekávat užití *i*. Užití *př.* ve spojení s ostrovy lze vysvětlit prototypickým tvarem ostrova, který se směrem k okrajům svažuje, a hranice ostrova je tak položená níže než plocha touto hranicí vymezená. U **oblasti** je tomu naopak.

Referenční objekt: oblast

1B.1 DDO inde i skoven

1B.2 PNO [S]kal vi tage i skoven?

V (1B.1) je referenčním objektem typu **oblasti** *skoven* (les). Les končí tam, kde už nerostou stromy, a je tak jasně ohraničený. Zároveň je v konceptu lesa stále zachován třetí rozměr (výška). V lese se pak pohybujeme po dně pomyslné nádoby a scéna je tak pravděpodobně nahlížena ze strany nebo zevnitř. V (1B.2) je lesa jako referenčního objektu užito ve významu **místo určení**. Pohyb je definovaný slovesem *tage* (ve spojení s předložkou „jít/jet někam“).

1B.3 K Løb og leg i haven.

(1B.3) je v určitém smyslu lepším reprezentantem **oblasti** než předchozí dva příklady. Referenčním objektem je zde *haven*, zahrada, která bývá na rozdíl od lesa oplocená, a je ji tak možno kromě **oblasti** konceptualizovat také jako **nádobu**. Figurou je trajektorie pohybu, ke kterému dochází při hraní (sloveso *lege*). Stejným způsobem je konceptualizován také *gård* (dvůr)¹⁸⁶ i složenina *præstegård* (fara)¹⁸⁷. Konceptualizace se však překvapivě nevztahuje na další složeninu *kirkegård* (hřbitov)¹⁸⁸.

Referenční objekt: geografická oblast

Dalšími typickými oblastmi jsou různé druhy geografických celků, které mívají jasné hranice, ať už přírodní nebo vymezené člověkem. Zároveň je na rozdíl od předchozího typu nahlížíme jakoby shora, z pozice nad imaginární mapou.

1B.4 DGU Hun bor i Danmark.

1B.5 DDO i Afrika

V (1B.4) a (1B.5) jsou referenčními objekty stát *Danmark* (Dánsko), resp. kontinent *Afrika*. Figura v (1B.4) je osobní zájmeno *hun* (ona), má tedy z pohledu shora bodový charakter, v (1B.5) zůstává figura nevyjádřená. Oba příklady jsou zajímavé ve srovnání s ostrovy: Protože Dánsko je tvořeno Jutským poloostrovem a velkým počtem dalších

¹⁸⁶ BRUUN, E., Dansk sprogbrug, s. 168.

¹⁸⁷ ASMUSSEN, J. et al., Korpus 2000.

¹⁸⁸ BRUUN, E., Dansk sprogbrug, s. 218.

ostrovů, mohlo by teoreticky být konceptualizováno jako jeden ostrov (srov. *på Færøerne* – na Faerských ostrovech – kde je ovšem ostrov explicitně vyjádřen). Zdá se však, že ohraničenost je v případě konceptualizace států důležitější než jejich konkrétní vnitřní uspořádání.

Kontinent je také teoreticky možné konceptualizovat jako ostrov, čemuž nasvědčuje i obecné vyjádření *på kontinentet*. S dánským synonymem kontinentu, *verdensdel* (světadíl) se už však pojí *i: i verdensdel*. Domníváme se, že v případě kontinentů může hrát svou roli v jejich konceptualizaci i vnitřní struktura tvořená státy.

1B.6 PNO befolkningen i Danmark

(1B.6), kde je figurou *befolkningen* (obyvatelstvo) se sice zdánlivě podobá (1B.4), s nímž ho spojuje stejný referenční objekt, ale v češtině bychom k jeho vyjádření využili genitivu (obyvatelstvo Dánska) nebo adjektiva (dánské obyvatelstvo). Tento způsob schematizace lze interpretovat jako silnou tendenci dánštiny k analytickým vyjádřením založeným na prostorových vztazích. Dánština je v těchto vyjádřeních konzistentní, genitiv je využíván pouze v přivlastňovacím významu. Pokud jazyk nevyužívá bezpříznakové možnosti vyjádření, pak je pravděpodobně nejjednodušší založit konceptualizaci na prostoru, který je ve zkušenosti nejvýraznější a nepřístupnější. Dánština tak v tomto ohledu může sloužit jako důkaz prvořadého významu prostorové zkušenosti. (1B.6) představuje přechod mezi schématy **umístění v oblasti** a **součást referenčního objektu** (2B). Obyvatelstvo zemi svým způsobem spoluvytváří, ale také je v ní čistě fyzicky umístěno.

Další zajímavostí spojenou s geografickými oblastmi je fakt, že představují-li v pozici referenčního objektu **místo určení**, tento vztah se nevyjadřuje prostřednictvím *i*, ale prostřednictvím *til*. To svědčí o konceptuálním rozdílu mezi dvojrozměrnými a trojrozměrnými oblastmi. (Srov. *i skoven* – v lese / do lesa, *til skoven* – k lesu; *i Danmark* – v Dánsku, *til Danmark* – do Dánska). V případě dvojrozměrných oblastí se pozornost přesouvá ze skutečnosti, že figury jsou v nich umístěné, na **ohraničenost oblastí**. Zatímco referenční objekty v (1B.1), (1B.2) a (1B.3) lze konceptualizovat jako **nádoby** nebo **oblasti**, a prostorovou scénu lze pak schematizovat jako **umístění v nádobě** nebo **umístění**

v oblasti, u geografických oblastí dvojí možnost konceptualizace není. To považujeme za dostatečný argument pro vydělení samostatného schématu **umístění v oblasti**.

Další příklady geografických oblastí nabízejí detailnější přehled toho, jak je možné konceptualizovat hranice oblasti. Pro všechny níže popsané **geografické oblasti** platí, že *i* se s nimi pojí pouze ve významu **umístění**.

1B.7 PNO [D]e bor i Jylland.

1B.8 K aflevering af olieaffald fra skibe i Østersøområdet

Referenční objekt v (1B.7) je *Jylland* (Jutsko), západní část Dánska, tvořená Jutským poloostrovem. Jeho hranice odpovídají fyzickým hranicím Jutského poloostrova, na jihu pak hranici s Německem. V (1B.8) je referenčním objektem *Østersøområdet* (oblast Baltského moře). Jde o samotné Baltské moře a jeho pobřeží, které je součástí několika různých zemí. Není možné jednoznačně rozhodnout, kam přesně oblast sahá. Oblast je tak definovaná spíše svým středem či obsahem a pásmem, kterým je střed obklopen. Hranice je pak nejasná jen v určitém pásmu. Vlastnost ohraničenosti referenčního objektu se tak mění spíše v možnost rozlišení jeho vnitřku a vnějšku.

1B.9 K [D]ivisionforeningerne i norden kan gå enegang i forholdet til UEFA.

Podobně přibližně jsou definovány hranice referenčního objektu v (1B.9), kterým je světová strana *norden* (sever). Světové strany nemají jasné hranice, ale v závislosti na Zemi jako sekundárním referenčním objektu je možné určit, kterým směrem se daná světová strana nachází. Vzdálenost od mluvčího a rozsah oblasti pak závisí na kontextu promluvy.

1B.10 K visse steder i udlandet

V (1B.10) je referenčním objektem *udlandet* (zahraničí). Hranice oblasti je v tomto případě totožná s hranicemi vlasti mluvčího; zahraničí jsou všechny ostatní země. Nejedná se tak o typickou spojitou oblast, ale má jasné definované hranice. To postačuje ke konceptualizaci zahraničí jako **oblasti**.

Referenční objekt: město

1B.11 K „Bøger og papir's“ medlemmer er typisk eneste boghandel i byen.

1B.12 DGU Jeg skal i byen.

V (1B.11) a (1B.12) je referenčním objektem *byen* (město). Způsob konceptualizace města jako oblasti může vycházet z historické skutečnosti, že města byla opevněná. V (1B.11) je *i* užito ve významu **umístění**, v (1B.12) ve významu **místo určení**. Je zajímavé, že ve významu **místo určení** nelze *i* použít ve spojitosti s konkrétními městy, která jsou tedy konceptualizována stejně jako státy. Rozdílná konceptualizace ovšem dává smysl: nejbližší město (nebo centrum města, podobně jako v češtině), pro které se užívá zástupného obecného výrazu, má pro mluvčí stejný význam jako jiné oblasti v jejich okolí, např. výše zmíněný *les*. Jiná města pak mluvčí vnímají jako geografické oblasti.

Referenční objekt: oblasti na těle

1B.13 DDO rød i ansigtet

1B.14 PNO vaske sig i ansigtet

Také některé části těla jsou konceptualizované jako oblasti. V (1B.13) a (1B.14) je referenčním objektem *ansigtet* (obličej). Koncept je přístupný i českému mluvčímu, který si dokáže představit obličej jako ohraničenou oblast. Figura má v obou případech charakter plochy, ovšem nejde o figuru v tradičním smyslu. V (1B.13) je figurou *rød* (červený; celý výraz tedy „rudý v obličeji“) a obličej jako referenční objekt tak vyjadřuje **umístění**; kde je majitel obličeje rudý.

V (1B.14) je figura určená slovesem *vaske sig* (mýt se), tedy vlastně pohybem, který při umývání obličeje vykonávají ruce nebo žínka. Vzájemný vztah mytí a obličeje lze tedy také interpretovat jako **umístění** aktivity **v oblasti** obličeje. Koncept je zajímavý ve srovnání s češtinou, která stejný význam vyjádří akuzativní vazbou, tj. zcela bez explicitních prostorových aspektů: *mýt si obličej*. Opět se tak potvrzuje významná role prostoru pro způsob, jakým dánština konceptualizuje různé druhy zkušenosti.

1B.15 PNO klø sig i nakken

Stejné schéma lze uplatnit i v (1B.15), kde je založeno na konceptualizaci referenčního objektu jako **oblasti**. Referenční objekt je *nakken* (zadní část krku, tedy *i nakken* = *za krkem*). Jelikož v češtině neexistuje jednoslovný pojem, který by dánskému *nakken* odpovídal, může být pro mluvčí češtiny tato konceptualizace obtížně přístupná. Pokud český mluvčí v dánštině koncept **oblasti** neuplatní, užije pravděpodobně chybné předložky *bag* (za). Užití *i* je zde totiž motivováno právě konceptem oblasti.

(1B.15) tak dobře ilustruje vzájemnou provázanost konceptů a schémat užitých v rámci jedné výpovědi. Ta je navíc podtržena charakterem figury vyjádřené slovesem *klø sig* (podrbat se). Protože víme, že se drbeme na povrchu, interpretujeme *nakken* v tomto případě jako **oblast**, zatímco např. v *Jeg har ondt i nakken* (Bolí mě za krkem) bychom *nakken* interpretovali jako **nádobu** (dutou část těla), protože bolest cítíme uvnitř těla. Zde lze uplatnit některý z Taylorových testů polysémie, např. užití obou vyjádření v jedné výpovědi: *Jeg skal klø mig og har ondt i nakken* (Potřebuju se podrbat a bolí mě za krkem). Protože *i nakken* znamená původně v každém případě něco jiného („v oblasti“ a „v nádobě“), v rámci jediné výpovědi se ztrácí vazba mezi *Jeg skal klø mig* a *i nakken*, a můžeme tak konstatovat, že dvojí konceptualizace vyplývá z polysémní povahy výrazu *nakken*.

Referenční objekt: vzdálenost/dosah

1B.16 DS land i sigte¹⁸⁹

V (1B.16) je hranice oblasti, kterou představuje referenční objekt *sigte* (dohled) definovaná vlastně z centra této oblasti, tedy od mluvčího. Mluvčí tak slouží jako implicitní sekundární referenční objekt. Figurou je *land* (země; celý výraz tedy „země na obzoru“). V dánském vyjádření je tak oproti češtině akcentována skutečnost, že figura se dostane dovnitř hranic našeho smyslového vnímání.

¹⁸⁹ BRUUN, E., Dansk sprogbrug, s. 384.

1B.17 K [B]ankerne har måttet tage et tab i omegnen af 200 mio. kr.

1B.18 K En 18-årig mand blev fundet lettere forslået i nærheden af sin bil.

Podobné vztahy platí i v (1B.17) a (1B.18). Referenční objekty *omegnen* (okolí) a *nærheden* (blízkost) jsou oblasti definované svým středem, explicitně vyjádřeným sekundárním referenčním objektem *200 mio. kr.* (200 milionů korun), resp. *sin bil* (svého auta). V (1B.17) je prostorového vyjádření užito v přeneseném významu, figura je *et tab* (ztráta). V (1B.18) jsou vztahy čistě prostorové, figurou je *en 18-årig mand* (18letý muž).

Aplikace schématu na jiné domény 1. Referenční objekt: oblasti lidského konání

1B.19 K [Han] opnåede at blive landholdsspiller i begge sportsgrene.

1B.20 DM De er interesseret i musik.

Schéma umístění v oblasti je dále aplikováno i na další oblasti lidského konání a lidské zkušenosti, což ilustruje např. (1B.19), kde jsou referenčním objektem *begge sportsgrene* (obě sportovní odvětví) a figurou je *landholdsspiller* (reprezentant). V (1B.20) je referenčním objektem stejného typu *musik* (hudba), figurou je vyjádření *er interesseret* (zajímá se). Zajímavé je, že v tomto případě je užití *i* podmíněno adjektivem *interesseret*. Motivací může v tomto případě být zkušenostní korelace: když se o něco zajímáme, zpravidla se pak pohybujeme právě v oblasti zájmu.

Aplikace schématu na jiné domény 2. Referenční objekt: instituce

1B.21 K et „flygtningeråd“, der skal oprettes i kommunen

Konceptualizace institucí jako uzavřených objektů může mít dvojí motivaci. V případě územně-správních celků může být motivována geografickou ohraničeností referenčních objektů, tj. jde o zkušenostní korelaci správního a geografického členění na oblasti. To platí pro (1B.21), kde je referenčním objektem *kommunen* (obec). V rámci obce má být zřízena figura *flygtningeråd* (rada pro přistěhovalce), obec tak nevystupuje v souvislostech geografických, nýbrž jako správní celek.

1B.22 K [E]fterfølgende har personale måttet forflyttes i ministeriet.

Konceptualizace institucí jako **oblastí** se pak může uplatnit i u dalších typů institucí, které už nemají geografický základ, jako např. *ministeriet* (ministerstvo) v (1B.22). Zde je ovšem třeba zvážit i alternativní konceptualizaci ministerstva jako **budovy**. V pojmovém systému dánštiny budou pravděpodobně přítomné obě alternativy, které jsou zpřístupněny v závislosti na kontextu výpovědi. *Ministeriet* je jedním z případů referenčních objektů, které ve všech významech **umístění**, **místa určení** apod. i konzistentně vyžadují užití *i*. (1B.22) se liší od (1A.14), (1B.11) apod. nepřítomností funkčního aspektu **trávení času**, od (1A.19), (1A.20) a (1A.21) jej odlišuje nepřítomnost funkčního aspektu **bezpečné uložení**.

1B.23 K Jugoslaven i den spanske fodboldklub

V (1B.23) představuje už referenční objekt *fodboldklub* (fotbalový klub) **instituci**, která nemůže být motivována konceptualizací na základě oblasti ani budovy. Lze tedy předpokládat, že v důsledku pragmatického posilování se plně konvencionalizovalo užití *i* ve spojení se všemi typy institucí. Protože figurou je *jugoslaven* (Jugoslávec), tedy člen klubu, lze navrhnout i alternativní schematizaci typu **součást referenčního objektu** (2B), resp. **reflexivní význam** (2C), jelikož fotbalový klub je samozřejmě tvořen svými členy, bez kterých by nemohl existovat. Na druhou stranu je ovšem běžně vnímanou součástí fotbalového klubu i jeho zázemí, fanoušci apod., proto se přikláníme k jeho interpretaci jako **instituce**.

Specifikum schématu **umístění v oblasti** spočívá ve vlastnostech referenčních objektů. **Oblasti** jsou stejně jako **nádoby** ohraničené, ale zpravidla bývají pouze dvojrozměrné. Zvláštní postavení mají geografické oblasti, u kterých není užití *i* neutrální vůči distinkci **umístění/místo určení**.

Schéma 1C. Umístění v prostoru/prostředí/látce.

Zvláštní kategorii referenčních objektů, pro které se v dánštině užívá *i*, tvoří neohraničené referenční objekty. Lze je konceptualizovat jako **prostor**, **prostředí** nebo jako **látku**. Lakoff a Johnson považují tyto typy objektů za druhy nádob. Konceptualizace je podle nich ovlivněná ontologickou metaforou *Látka je nádoba*.¹⁹⁰ Tylerová a Evans naproti tomu považují neohraničené referenční objekty za neprototypické případy primárního významu *in*, kterým je **umístění** v referenčním objektu. Na konkrétních příkladech se zde pokusíme ukázat, že užití neohraničených referenčních objektů má svá specifika, která nedovolují je jednoduše považovat za druh **nádoby**.¹⁹¹

Referenční objekt: prostor

1C.1 230.K [H]un er den smukkeste i verden.

V (1C.1) neslouží neohraničený referenční objekt *verden* (svět) k lokalizaci figury, nýbrž spíše k určení rozsahu, v jakém platí vlastnosti, které jsou ve výpovědi přisuzovány figuře. *Hun* (ona; figura) je *den smukkeste* (je nejkrásnější). Referenční objekt tak vyjadřuje, že v nám známém světě nemá její krása omezení. Svět zde můžeme označit za **prostor** k životu.

1C.2 PNO ude i rummet

Podobně je schematizován i příklad (1C.2), kde není vyjádřena figura. Umístění v referenčním objektu *rummet* (vesmír/prostor) není umístěním v prostorovém slova smyslu, neboť umístění čehokoliv jinde než ve vesmíru/prostoru si naše mysl nedovede představit. Výskyt věci ve vesmíru/prostoru je tak vlastně pouhým konstatováním její existence. (1C.2) lze případně chápat v čistě prostorovém významu, ale pouze díky užití příslovce *ude* (venku), které vyvolává představu hranice mezi venkem (vesmírem) a vnitřkem (částí vesmíru, kterou je schopen obývat člověk). Vesmír/prostor je pochopitelně **prostor**.

¹⁹⁰ Viz oddíl 2.3.

¹⁹¹ Mj. pokud souhlasíme s tím, že jednou ze základních prostorových zkušeností je právě zkušenost s uzavřenými objekty, musíme si také uvědomit, že tato zkušenost se musí vymezovat vůči něčemu, co známe stejně dobře, totiž vůči zkušenosti s neohraničeností.

Referenční objekt: prostředí

Prostředí představují mj. atmosférické podmínky, které Tylerová a Evans považují za jeden z neprototypických ohraničených objektů. U atmosférických podmínek můžeme skutečně rozeznat určitou míru ohraničenosti, a to z prostého důvodu, že většinou rozlišujeme dvojice opačných prostředí, např. *světlo–tma* (resp. *světlo–stín*), *vítr–závětrří* (v dánštině *ly* – závětrří – znamená i ochranu před deštěm).

1C.3 K [D]et første fly går i luften efter sommerferien.

Nejzákladnější substancí typu atmosférické podmínky je vzduch, který je referenčním objektem v (1C.3). Z hlediska prostorových vztahů *i luften* (ve vzduchu) znamená, že se figura *fly* (letadlo) nedotýká země, tedy že se pohybuje v neohraničeném prostoru. V (1C.3) je tento prostor zároveň místem určení. *Luften* lze považovat za přechod mezi **prostorem** a **prostředím**, neboť významem (1C.3) není to, že je letadlo obklopené vzduchem, nýbrž to, že letí.

1C.4 K [s]et i det lys

Konkrétnějším příkladem atmosférických podmínek je pak referenční objekt v (1C.4), *lys* (světlo). Možnou schematizací pak je, že světlo obklopuje figuru. (Ta je zde nevyjádřená). Schéma se tak podobá schématu (1B.16), kde byla oblast určená svým středem. V tomto případě je také relevantní část referenčního objektu určena figurou, kterou objekt obklopuje.

Referenční objekt: látka

1C.5 K bade i vandet

1C.6 DGU Jeg skal i vandet.

Obklopení figury referenčním objektem je základním schématem také v případě objektů typu **látky**. Lakoff a Johnson interpretují vztah na základě ontologické metafory *Látka je nádoba*, my jsme však toho názoru, že předměty jsou v látkách obsaženy jiným způsobem, než jak jsou umístěny v jiných předmětech. Mj. pro ně platí omezení v užití příslovce *ind*, které naznačuje, že schémata se vzájemně liší. (1C.5) a (1C.6) ilustrují referenční objekt typu **látky** na příkladu *vandet* (voda). V (1C.5) je voda umístěním figury, která je definovaná

trajektorií pohybu slovesa *bade* (koupat se). V (1C.6) je pak referenční objekt místem určení figury *jeg* (já). Pohyb je, jako už v několika jiných příkladech, vyjádřen slovesem.

1C.7 K Rist alle grønsagerne i en gryde i olien.

V (1C.7) je referenčním objektem látka *olien* (olej), figurou je *grønsagerne* (zelenina). Podobně jako v případě jablka a mísy (1A.1), ruky (1A.29) nebo trnu v oku (1A.31) nemusí být ani zde zcela naplněna prostorová konfigurace **umístění** v referenčním objektu, tj. zelenina nemusí být v oleji zcela ponořena, a na důležitosti nabývá **funkční aspekt**. U oleje není tímto aspektem specifická kontrola nad umístěním. Každopádně je ho třeba tolik, aby mohl splnit funkci, jakou od něj očekáváme.

Referenční objekty asociované se schématem **umístění v prostoru/prostředí/látce** jsou trojrozměrné, ale jsou specifické tím, že nejsou ohraničené. Vztahy reprezentované tímto schématem nejsou zpravidla pouhým umístěním; např. v případě **prostoru** jde o konstatování existence figury, u **látek** je lze charakterizovat jako **obklopení** figury referenčním objektem.

4.3 Strukturní vztahy

Druhá skupina dílčích významů *i* pokrývá schémata, ve kterých vztah figury a referenčního objektu vyjadřuje způsob vnitřního uspořádání jednoho z nich. Lze předpokládat, že motivace těchto schémat vychází z představy, že jednotlivé části struktury se nacházejí „uvnitř“ strukturovaného objektu. Schémata 2A, 2B a 2C jsou variantami jednoho schématu, ve kterém je figura prostředkem strukturace nebo charakterizace referenčního objektu. Schémata 3, 4 a 5 jsou samostatná.

Schéma 2A. Struktura referenčního objektu

2A.1 K hele tagkonstruktionen over alle fire opgange i boligblokken

V (2A.1) jsou figurou *alle fire opgange* (všechny čtyři vchody – ve smyslu část činžovního domu, do které se vchází společným vchodem), referenčním objektem je *boligblokken* (dům / blok domů). Vztah mezi vchody a blokem je možné chápat jako prosté

umístění, a (2A.1) tak představuje přechod mezi schématy **umístění v budově** (varianta schématu 1A) a **struktura referenčního objektu**. Přikláníme se spíše k druhé interpretaci, protože vchody nejsou v domě pouze umístěny, ale svým umístěním dům vytváří. Zároveň mají jednotlivé vchody i celý dům jasné hranice a figura je oddělitelná; kdyby se např. jeden z vchodů zboural, dům by stále zůstal domem.

2A.2 K [S]elvudrånbe autonome og småfascister dominerer i gadebilledet.

Vztah uspořádání je výraznější v (2A.2) a (2A.3), kde by prosté umístění bylo vyjádřené předložkou *på*, běžně asociovanou s referenčními objekty typu obrazu. V (2A.2) jsou figurou *selvudrånbe autonome og småfascister* (samozvaní bojovníci za nezávislost a nacionalisté), referenčním objektem, který tyto osoby spoluvytvářejí, je *gadebilledet* (obraz ulice). Figura je opět oddělitelná: kdyby samozvaní bojovníci za nezávislost z ulic zmizeli, její obraz by se sice proměnil, ale obrazem ulice by byl stále.

2A.3 K Når man af den ene eller anden grund ikke kan eller vil i arbejde.

V (2A.3) je figurou neosobní zájmeno *man* (někdo, člověk), referenčním objektem je *arbejde* (práce). Ve srovnání s výrazem *på arbejde* (v práci), se zde přesouvá pozornost na zapojení do pracovního procesu. Člověk, který je v práci, se na pracovním procesu podílí. A figura je znovu oddělitelná; kdyby jeden konkrétní člověk do práce nechodil, pracovní proces bude pokračovat i bez něj.

Schéma 2B. Součást referenčního objektu

2B.1 K [d]eres råd om brug af jernvitriol mod mos i stråtaget

V (2B.1) se předchozí schéma mírně proměňuje, jelikož figuru *mos* (mech) už nelze jasně oddělit od referenčního objektu *stråtaget* (došková střecha). Mech střechou prorůstá a stává se tak součástí samotné hmoty objektu. Podobné schéma je užité v (2B.3), kde je figura rovnoměrně rozložená v látce. Je ovšem možné, že neoddělitelnost figury je dána pouze jejími vlastnostmi, neboť figury ve všech příkladech tohoto schématu mají charakter látky nebo souboru předmětů. Vztah mezi schématy **struktura referenčního objektu** (2A) a **součást referenčního objektu** (2B) se tak podobá vztahu mezi schématy **umístění v nádobě** (1A) a **umístění v látce** (1C). Pokud bychom se rozhodli nezohledňovat

neohraničenost objektů charakteru látky, dvojice schémat by tak splynuly vždy v jedno schéma strukturní a jedno schéma umístění.

2B.2 K ild i bygning

(2B.2) je z hlediska vzájemného propojení figury *ild* (oheň) a referenčního objektu *bygning* (budova) složitější než (2B.1). V češtině je neutrálním vyjádřením *budova hoří*, pokud bychom měli na scénu aplikovat prostorové schéma, schematizovali bychom ji opačně a řekli, že *budova je v ohni*. (2B.2) ovšem není vyjádřením vzájemného umístění figury a referenčního objektu, nýbrž toho, že oheň a budovu už od sebe nelze oddělit.

2B.3 K [D]er er for mange bakterier i vores mad.

Stejně tak nelze figuru *bakterier* (bakterie) oddělit od referenčního objektu *mad* (jídlo) v (2B.3). V tomto případě se sice jedná o referenční objekt typu *látka*, ale prostorovou scénu nelze schematizovat stejným způsobem jako (1C.5) nebo (1C.6). Vztah mezi figurou a referenčním objektem není v tomto případě pouhým umístěním, ale figura se stala součástí referenčního objektu.

Schéma 2C. Reflexivní význam. Referenční objekt: skupina

2C.1 K Der har været møde i Apples bestyrelse.

Zvláštním typem referenčních objektů jsou **skupiny** lidí. Skupina je tvořena jednotlivci, a má tedy vnitřní strukturu. Schéma je příbuzné se schématy **struktura referenčního objektu** (2A) **součást referenčního objektu** (2B), ale obsahuje navíc jistý prvek **reflexivity**, protože vnitřní vztahy ve skupině jsou vztahy mezi jejími členy. Vchody v domě naproti tomu do vzájemných vztahů nevstupují. Příkladem schématu je (2C.1). Figurou je zde *møde* (schůze), referenčním objektem *Apples bestyrelse* (vedení Applu). Setkávají-li se lidé ve vedení nějaké firmy, setkávají se mezi sebou, neboli ve vedení Applu se setkává právě vedení Applu.

2C.2 K En babys ankomst i familien er en lykkelig begivenhed.

2C.3 K det muntre kaos, der hersker i familien, inden den skal ned til mormor

Podobně jsou schematizovány vztahy v (2C.2) a (2C.3), kde je referenčním objektem *familien* (rodina). V (2C.2) je rodina konceptualizována jako **místo určení** pro figuru *en babys ankomst* (příchod dítěte), a potud můžeme v rodině spatřovat určitý druh **nádoby**. Dítě se však při svém příchodu stává pevnou součástí rodiny a nelze je z rodiny znovu odstranit tak, aby zůstala zachovaná její integrita. V (2C.3) je pak figurou *kaos* (chaos), který v rodině panuje (*hersker*), tj. ovlivňuje její členy, a vlastně se tak stává jejich neoddělitelnou součástí. Na základě slovesa *lze* v (2C.3) nalézt i paralelu se schématem **umístění v oblasti** (1B). Můžeme si tedy položit otázku, není-li zvláštností **skupiny lidí** jako referenčního objektu pouze míra reflexivity, která vychází z naší sociální zkušenosti, a neliší-li se ve skutečnosti konceptualizace skupiny lidí podle kontextu. Naším argumentem pro vydělení samostatné skupiny referenčních objektů je nezpochybnitelný význam sociální zkušenosti pro člověka a také nesamozřejmost toho, že části celku přicházejí do vzájemných interakcí.

Schéma 3. Konvenční část

V dalším schématu je užití *i* motivováno vzájemným vztahem primárního a sekundárního referenčního objektu, kde primární referenční objekt tvoří konvenčně nazývanou část sekundárního referenčního objektu. Sekundární referenční objekt nemusí být vždy explicitně vyjádřen.

3.1 K De svære betæneligheder findes i begge sider af folketingssalen.

3.2 K med bankdirektør Peter Straarup i spidsen

V (3.1) je sekundárním referenčním objektem *folketingssalen* (sál sněmovny), primárním objektem jsou potom *begge sider* (obě strany). Figurou jsou abstraktní *betæneligheder* (zvažování). Kdyby sekundární referenční objekt vůbec nebyl součástí vyjádření (tj. ani implicitní), bylo by třeba použít *på* (*begge sider*), je tedy zřejmé, že právě přítomnost sekundárního referenčního objektu je pro toto schéma specifická. Stejně jsou prostorové vztahy schematizovány v (3.2), kde je figurou *bankdirektør* (ředitel banky) *Peter*

Straarup a primárním referenčním objektem *spidsen* (špička, vedení). Sekundární referenční objekt zůstává nevyjádřen, nicméně z povahy celého výrazu lze usuzovat, že jde např. o hnutí nebo akci skupiny lidí. Primární referenční objekt lze v (3.1) i (3.2) konceptualizovat jako ohraničenou, **konvenční část** sekundárního referenčního objektu. Jsme totiž schopni rozhodnout, kudy vede hranice mezi stranami sálu nebo kde se nachází špička či vrchol objektu. Předpokládáme, že schéma je neutrální vůči počtu rozměrů primárního referenčního objektu.

3.3 K [B]remserne reagerede ikke, skønt pedalen blev trykket i bund.

3.4 K Burma [...] bliver trængt i baggrunden.

(3.3) a (3.4) už jen ilustrují další možné konvenční části objektů. V (3.3) je to *bund* (dno) implicitního sekundárního objektu, auta. V (3.4) je referenčním objektem *baggrunden* (pozadí), kam je zatlačována figura *Burma* (Barma). O charakteru sekundárního referenčního objektu se můžeme pouze dohadovat, ale předpokládáme, že pochází z konceptualizace nahlížených situací, jako by to byly obrazy.

Schéma 4. Forma/provedení

4.1a K både dronning Margrethe i badetøj [...]

4.1b K [...] og prins Henrik i bar overkrop

(4.1a) a (4.1b) tvoří společně jedinou strukturu. (4.1a) se podobá (1A.27), kde byl referenčním objektem alobal, do kterého byla zabalená figura, pečeně. V (4.1a) je referenční objekt specifitější. Jde o *badetøj* (plavky) figury *dronning Margrethe* (královna Markéta). Oděv zahaluje svého nositele, což lze chápat jako přirozené rozšíření významu **umístění v nádobě** (1A). Ovšem v (4.1b) je pak figurou *prins Henrik* (princ Henrik) a referenčním objektem *bar overkrop* (nahý trup, tedy „do půl těla“), takže figuru naopak nepokrývá nic, přestože struktura příkladu napovídá, že vztah figury a objektu by mělo být možné schematizovat v obou případech stejně. Navíc běžnými předločkami užívanými ve spojitosti s oděvy jsou *på* (*have noget på* – mít něco na sobě) a *med* (*ham med de sorte bukser* – ten v těch černých kalhotách) a *i* se užívá jen při popisu oděvu při zvláštních příležitostech nebo např. na fotografiích.

4.2 K [D]en ene havde mønster med geometriske og organiske figurer i gul, hvid og sort glasur.

4.3 K [H]vis vi da ønsker at betragte livet i alle dets former under ét [...]

Vysvětlení tohoto způsobu schematizace lze nalézt v (4.2), kde má referenční objekt více variant *gul, hvid og sort glasur* (žlutá, bílá a černá glazura). Figurou jsou *geometriske og organiske figurer* (geometrické a přírodní figury). Vztah figury a objektu je tak vztahem předmětu a variant nebo **provedení**, ve kterých se předmět vyskytuje. Schéma **provedení** lze pak aplikovat i na (4.1a) a (4.1b). Konečně lze stejné schéma nalézt v explicitní podobě v (4.3), kde je figurou *livet* (život) a referenčním objektem *alle dets former* (všechny jeho formy). Referenční objekt je **formou** nebo **způsobem provedení** figury. Schéma tak souvisí se schématem **struktura figury** (5), kde je referenční objekt také vyjádřením některých vlastností figury. Domníváme se, že dílčí význam se vyvinul ze schématu **umístění v nádobě** (1A) a osamostatnil se v důsledku pragmatického posilování užití *i* ve spojitosti s obaly a oděvy.

Schéma 5. Struktura figury

5.1 K De danske kommuner er meget opmærksomme på opdeling i A og B-hold.

5.2 K [...] der nu er ved at melde sig til i større flok.

(5.1) a (5.2) jsou příklady schématu **struktura figury**. Jedná se o protiklad schématu **struktura referenčního objektu** (2A). V případě (5.1), kde figurou jsou *danske kommuner* (dánské obce) a referenčním objektem *A og B-hold* (A-tým a B-tým, tedy lepší a horší skupina), lze uvažovat o motivaci vzniklé dělením látkových nebo hromadných objektů do různých nádob. V (5.2) je význam **struktura figury** už zcela nezávislý na původním čistě prostorovém významu. Figura je nevyjádřená, ale nejspíš se jedná o větší počet lidí, referenční objekt je *større flok* (větší hejna/skupiny).

Schémata **struktura figury** a **součást referenčního objektu** (2B) jsou jedinými schématy, ve kterých se přihlíží k vlastnostem figury. Ta je v obou případech látkou nebo souborem prvků.

4.4 Lineárně uspořádané strukturní vztahy

Poslední skupinu dílčích významů reprezentují lineární schémata. Předpokládáme, že schéma 6A se vyvinulo z aplikace strukturního schématu 2A na lineární referenční objekty, a další schémata pak vznikla reinterpetací lineárně-strukturních vztahů.

Schéma 6A. Lineární struktura referenčního objektu.

6A.1 K instruktøren ender sidst i køen, når indtægterne skal fordeles

6A.2 K ASEM-topmødet, som er det andet i en række af europæisk-asiatiske topmøder

V (6A.1) a (6A.2) vidíme lineární obdobu schématu **struktura referenčního objektu** (2A). Lineární referenční objekt má jasnou strukturu, v jejímž rámci se jeho části řadí jedna za druhou. Figura je pak zpravidla označením konkrétní části referenčního objektu. V (6A.1) je figurou *sidst* (poslední), referenčním objektem je *køen* (fronta).¹⁹² Figura je tedy označením umístění na konci fronty. V (6A.2) je figurou *det andet* (druhé), referenčním objektem *række* (řada). Přítomností sekundárního referenčního objektu se (6A.2) zdánlivě přibližuje také schématu **konvenční část** (3). Řada (ani fronta) však nejsou částí sekundárního referenčního objektu, nýbrž způsobem jeho vnitřního uspořádání, proto lze (6A.1) a (6A.2) označit za příklady samostatného schématu **lineární struktura referenčního objektu**.

6A.3 DDO i Vestergade

Stejné schéma je možné aplikovat i na užití *i* ve spojení s **ulicemi**, ilustrované příkladem (6A.3). Sg. ulice je *gade*, *Vestergade* je jméno konkrétní ulice. Lze předpokládat, že původně bylo užití *i* v podobných případech motivováno výrazy jako *huset (står) i Vestergade* (dům – stojí – ve Vestergade), kde figura, *huset* (dům), spoluvytváří **lineární strukturu** referenčního objektu. Ulice neexistovaly, dokud v nich nestály domy. Přesto se domníváme, že v současnosti je toto schéma potlačeno a ulice je konceptualizována jako

¹⁹² Fronta je navíc příkladem asymetricky orientovaného referenčního objektu. (Viz oddíl 3.3.2.)

oblast. Psychologickou platnost obou schémat (tj. 6A a 1B) by bylo ovšem třeba experimentálně ověřit.

Schéma 6B. Směr

6B.1 DS [B]åden driver i land.¹⁹³

6B.2 K [U]dviklingen er gået markant i én retning med økologi.

Mezi dílčí významy *i* reprezentované lineárními schématy patří také **směr**. Referenční objekt není v tomto případě **místem určení** jako v případě primárního významu a jeho variant, ale spíše představuje bod na polopřímce, která znázorňuje směr. Počáteční bod polopřímky je sekundární referenční objekt. V (6B.1) je referenčním objektem *land* (země), figurou, která se pohybuje směrem k zemi, je *båden* (loď). Sekundárním referenčním objektem je bod, kde se loď právě nachází. Protože cesta lodi končí, když dosáhne okraje země, není země místem určení, ale **směrem**. V (6B.2) je pak referenčním objektem explicitní *retning* (směr), kterým se ubírá abstraktní figura *udviklingen* (vývoj). Lineární schéma zůstává zachováno, a v důsledku užití lineárně konceptualizovaného referenčního objektu není třeba specifikovat určující body polopřímky směru. Schéma je patrně odvozené od lineární struktury referenčního objektu (6A) přesunem pozornosti na jeden z bodů linie.

Schéma 6C. Způsob napojení

6C.1 K holde fast i noget

Specifickým významem *i* je **způsob napojení**. Příkladem schématu je (6C.1), kde figurou je sloveso *holde fast* (držet) a referenčním objektem neurčité *noget* (něco; celý výraz tedy „držet se za něco“). Motivace pro rozšíření významu tímto směrem je nejasná, ale může vycházet z upření pozornosti na tu část předmětu, které se dotýkáme a kterou je možné konceptualizovat jako **oblast**. Jinou možnou, byť podle našeho názoru nepravděpodobnou interpretací je zkušenostní korelace mezi tím, když něco držíme v ruce, a částí předmětu, za kterou ho (nebo se) držíme. Třetí možnou interpretací je uplatnění kombinace schémat

¹⁹³ BRUUN, E., Dansk sprogbrug, s. 244.

lineární struktura referenčního objektu (6A) a konvenční část (3). Schéma konvenční část se uplatňuje v tom smyslu, že předměty držíme za jejich okrajové části, pro které existují konvenční označení. Zároveň je držení možné vnímat jako vztah lineární povahy: na každém konci pomyslné linie se nachází jeden z objektů, které jsou tímto vztahem propojeny.

6C.2 PNO trække nogen i håret

6C.3 DS hunden i snoren¹⁹⁴

Lineárnost je lépe patrná v (6C.2), kde figurou už není držení, nýbrž sloveso *trække* (tahat), referenční objekt je *håret* (vlasy). Taháme-li někoho za vlasy, tvoří vlasy spojnicí mezi námi a osobou, kterou taháme. Stejně tak v (6C.3), kde je figurou *hunden* (pes) a referenčním objektem *snoren* (vodítko), je vodítko spojnicí mezi psem a člověkem, který psa vede. Schéma tedy charakterizujeme jako **způsob napojení**.

Schéma 6D. Překážka

6D.1 K [D]er kommer en mus i vejen for deres planer.

Lineární je také potenciální schéma **překážka**, na které upozorňují Tylerová a Evans.¹⁹⁵ Referenční objekt v (6D.1) je *vejen* (cesta), která má nepochybně lineární charakter, figurou je *mus* (myš), která v cestě překáží. Bez ověření u mluvčích není možné rozhodnout, je-li cesta konceptualizována jako prostý lineární objekt, ve kterém je figura umístěna, a překážka je pak specifickým funkčním aspektem schématu, nebo je-li schematizace scény složitější. Bohužel se nám nepodařilo nalézt další příklady schématu, které by nám v interpretaci tohoto dílčího významu napověděly.

¹⁹⁴ BRUUN, E., Dansk sprogbrug, s. 412.

¹⁹⁵ Viz oddíl 3.4.3 (Model *in*).

4.5 Vztahy mezi schématy

Vztahy mezi jednotlivými schématy, která reprezentují dílčí významy dánské předložky *i*, jsme naznačili již v popisu jednotlivých schémat. Zde podáváme ještě jednou stručný přehled identifikovaných dílčích významů.

Primární význam *i* je možné definovat jako **umístění v referenčním objektu** nebo **místo určení v referenčním objektu**. Schéma je vůči této distinkci neutrální.

1A. Schéma **umístění v nádobě/nádrži** se uplatňuje v souvislosti s trojrozměrnými ohraničenými referenčními objekty. Odchyluje-li se referenční objekt tvarem od prototypu, je nutné, aby byl naplněn funkční aspekt. Ve schématu (1A) jsme pro **nádoby** definovali funkční aspekt **kontrola referenčního objektu nad pozicí figury**, pro **krabice** a některé typy **budov** funkční aspekt **bezpečné uložení** a pro další typy **budov** funkční aspekt **trávení času**.

1B. Schéma **umístění v oblasti** je variantou primárního významu užívanou ve spojení s dvojrozměrnými ohraničenými referenčními objekty. Platnost schématu je potvrzena jeho aplikací na **geografické oblasti**, kde schéma není vyjádřením významu **místo určení v oblasti**. Ve schématu se neuplatňují funkční aspekty.

1C. Schéma **umístění v prostoru/prostředí/látce** je variantou primárního významu, která se uplatňuje u trojrozměrných neohraničených referenčních objektů. Tento typ objektů interpretuje většina autorů jako **nádoby**, my jsme však toho názoru, že význam **umístění v prostoru/prostředí/látce** není totožný s významem **umístění v nádobě**, a proto schéma v analýze osamostatňujeme. Pro užití schématu musí být naplněn nespecifikovaný **funkční aspekt**, spočívající v naplnění očekávané funkce referenčního objektu.

Druhou skupinu tvoří strukturní schémata, ve kterých je i vyjádřením vzájemného uspořádání figury a referenčního objektu.

2A. Ve schématu **struktura referenčního objektu** tvoří figura oddělitelnou část referenčního objektu. Schéma je patrně založené na percepční podobnosti částí referenčních objektů s předměty, které do nich umísťujeme. Je tak odvozené od primárního významu, konkrétně od schématu **umístění v nádobě** (1A).

2B. Schéma **součást referenčního objektu** je blízce příbuzné se schématem **struktura referenčního objektu** (2A), od kterého je odlišuje neoddělitelnost figury od referenčního objektu. Rozdíl lze popsat tak, že zatímco ve schématu (2A) mění figura strukturu objektu, ve schématu **součást referenčního objektu** mění figura jeho charakter. Vzhledem k charakteru objektů je schéma patrně odvozené od **umístění v prostoru/prostředí/látce** (1C).

2C. Reflexivní význam, podmíněný referenčním objektem typu skupina lidí, je příbuzný se schématy **struktura referenčního objektu** (2A) a **součást referenčního objektu** (2B). Odlišuje se tím, že části referenčního objektu vstupují do vzájemných vztahů. Předpokládáme, že schéma je odvozené od schématu **součást referenčního objektu** (2B), a to pragmatickým posílením užití v kontextu skupin lidí.

3. Samostatnou skupinu tvoří schéma nazvané **konvenční část**. Je pro ně charakteristická přítomnost sekundárního referenčního objektu, primární referenční objekt tvoří jeho konvenčně označovanou část. Dílčí význam považujeme za rozšíření dílčího významu **struktura referenčního objektu** (2A). Předpokládáme, že vznikl pragmatickým posílením užití i v kontextu dělení referenčního objektu na části.

4. Dílčí význam **forma/provedení** je vyjádřením charakteru figury, tak jak jej formuje referenční objekt. Schéma je odvozené od schématu **umístění v nádobě** (1A), konkrétně z představy figury obklopené referenčním objektem typu oděvu nebo obalu. Vztah obklopení poukazuje také na možnou souvislost se schématem **umístění**

v **protoru/protředí/látce** (1C) a pozornost upřená na vlastnosti figury schéma přibližuje schématu **struktura figury** (5).

5. Schéma **struktura figury** se uplatňuje v případech, kdy figuru dělíme do několika referenčních objektů. Je odvozené ze schématu **umístění v nádobě** (1A), a to pravděpodobně na základě zkušenostní korelace dělení objektů typu látky nebo souboru prvků do nádob či krabic.

Poslední skupinu tvoří příbuzná schémata lineární struktury.

6A. Schéma **lineární struktura referenčního objektu** je aplikací schématu **struktura referenčního objektu** (2A) na lineární objekty. Předpokládáme, že k rozšíření významu došlo v důsledku pragmatického posilování.

6B. Schéma **směr** je odvozené z předchozího schématu (6A) přesunem pozornosti na jeden z bodů linie. Schéma může souviset také s variantou **místo určení v referenčním objektu** schémat (1A), (1B) a (1C), chybí zde však finální umístění figury v referenčním objektu.

6C. Ve schématu **způsob napojení** je středem pozornosti linie, kterou tvoří vzájemné napojení figury a referenčního objektu. Schéma může být lineární variantou schématu **konvenční část** (3). Může být motivováno také **umístěním v oblasti** (1B).

6D. Posledním schématem je **překážka**. Figura je v tomto schématu umístěna na lineárním referenčním objektu tak, že někomu nebo něčemu brání v cestě. Toto schéma dokládáme jediným příkladem, který se nám však nepodařilo uspokojivě přiřadit k jinému dílčímu významu. Na základě povahy referenčního objektu předpokládáme, že se schéma vyvinulo ze schématu **lineární struktura referenčního objektu** (6A).

5 ZÁVĚR

Tato práce přináší analýzu prostorových dílčích významů dánské předložky *i*, provedenou s pomocí kognitivně-lingvistických termínů vysvětlených v teoretické části práce. Výsledkem analýzy je třináct distinktivních dílčích významů *i*, organizovaných v šesti skupinách. Dílčí významy jsou na úrovni pojmového systému reprezentovány prostřednictvím schémat, v analýze jsou termíny dílčí význam a schéma používány částečně synonymicky.

Každý příklad v analýze je detailně popsán, a pokud existuje, uvádíme vždy možnost alternativní interpretace včetně argumentů pro a proti. Stejně postupujeme v popisu vztahů mezi jednotlivými schématy. Výsledky analýzy jsou ověřitelné. Jistá omezení analýzy vyplývají z toho, že nejsme rodilými mluvčími dánštiny, a přestože jsme kladli v analýze velký důraz na to, abychom dánské pojmy neinterpretovali jako pojmy české, fungující pojmový systém mateřského jazyka nelze jednoduše vypojit, a to ani dočasně.

V uvedených případech alternativní schematizace by bylo vhodné experimentálně ověřit psychologickou platnost konkrétních schémat a jejich dostupnost v pojmovém systému mluvčích dánštiny. Experimenty by bylo třeba provést tak, aby pokusné osoby nebyly experimentem motivovány k jedné nebo druhé schematizaci. To by bylo možné, pokud by pokusné osoby měly za úkol samy uvést motivaci pro dané užití, nebo pokud by jim byly prezentovány všechny možnosti včetně nepravděpodobných a v daném kontextu nesmyslných, a pokusné osoby by měly vybrat tu, která je podle nich nejvhodnější. V průběhu experimentu by záleželo i na pořadí úkolů, protože zodpovídáním dotazů nutně dochází k aktualizaci některých schémat. Bylo by tak vhodné do experimentu např. zařadit dotazy týkající se jiných typů prostorových vztahů, než které mohou být vyjádřeny zkoumaným výrazem.

Další výzkum v oblasti by se měl věnovat jednak dalším dánským prepozicím, jednak možnosti jejich kombinace s původními příslovci místa. Také by bylo přínosné srovnat schematizaci prostorových scén v dánštině a češtině, což by ovšem předpokládalo provedení stejně detailní analýzy v obou jazycích.

Výsledky naší analýzy lze částečně uplatnit ve studiu dánštiny jako cizího jazyka. Omezení jejich využití pramení ze skutečnosti, že kognitivně-lingvistická analýza je schopná odhalit motivaci rozšíření významu, ale nedokáže odhadnout celkový rozsah všech možných kontextů užití výrazu. Některé dílčí významy nejsou totiž motivovány vnitřními vztahy v dané sémantické síti, ale teprve ve srovnání s jinými výrazy, jak je vidět např. ve srovnání užití *i* a *på* u různých typů budov. Přesto pokud by např. výklad předložek v příručkách pro cizince obsahoval i systematický výčet některých neprototypických významů, je možné, že v nedokonalém pojmovém systému osvojovaného jazyka by se (i podvědomě) začaly formovat nové koncepty, které by se postupně přibližovaly skutečným pojmům cílového jazyka.

LITERATURA

AFZELIUS, O. et al. *Dansk grammatik for udlændinge*. Special-pædagogisk forlag, 1986, 157 s. ISBN 87-7399-051-5.

ANDERSSON, H. et al. *Den danske ordbog. I-L*. 3. sv. 1. vyd. Kodaň : Gyldendal, 2004, 656 s. Dostupné také online z WWW: <<http://www.ordnet.dk/ddo/>> ISBN 87-02-02477-2.

ASMUSSEN, J. et al. *Korpus 2000*. 2000-2002. Dostupný online z WWW: <<http://www.korpus.dsl.dk/e-resurser/index.php?lang=dk>>

BECKER-CHRISTENSEN, C. (ed.) *Politikens nudansk ordbog : elektronisk udgave*. 17. vyd. Politikens Forlag, 1999.

BEDNÁŘOVÁ, M. *Over : oversigt over den danske præpositions rumlige betydninger og deres konstituerende aspekter*. Písemná práce z dánské gramatiky. Praha, 2012, 23 s.

BRUUN, E. *Dansk sprogbrug : en stil- og konstruktionsordbog*. 2. vyd. Kodaň : Gyldendal, 2004, 546 s. ISBN 87-00-19040-3.

CASASANTO, D. Space for thinking. In EVANS, V.; CHILTON, P. (eds) : *Language, cognition and space: State of the art and new directions*. Londýn : Equinox Publishing, 2010, s. 452-478. ISBN 978-1845532529.

COVENTRY, K. R.; GARROD, S. C. *Saying, seeing and acting. The psychological semantics of spatial prepositions*. Taylor & Francis e-Library, 2004. Elektronické vyd. ISBN 1-84169-116-X.

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. *KorpusDK*. Další údaje neuvedeny. Dostupný online z WWW: <<http://www.ordnet.dk/korpusdk/>>

EVANS, V. Introduction. In : *On time: Temporal reference, access semantics and metaphor*. V tisku, s. 2-15. Dostupné online z WWW: <<http://www.vyvyanevans.net/OnTimeChapter1.pdf>>

LAKOFF, G. *Women, fire and dangerous things : what categories reveal about the mind*. Brož. vydání. Chicago : The University of Chicago Press, 1990, 614 s. ISBN 0-226-46804-6 (brož. výtisk).

- LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*. Přel. Mirek Čejka. Brno : Host, 2002, 282 s. ISBN 80-7294-071-6.
- LEVINSON, S. C. *Space in language and cognition : explorations in cognitive diversity*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003, 282 s. ISBN 0-521-81262-3.
- NIELSEN, N. J. *Dansk etymologisk ordbog*. Kodaň : Gyldendal, 1966, 481 s.
- REJZEK, J. *Český etymologický slovník*. Voznice : Leda, 2001, 752 s. ISBN 80-85927-85-3.
- TALMY, L. How language structures space. (3. kap.) In TALMY, L. *Toward a cognitive semantics : concept structuring systems*. Cambridge : MIT Press, 2000, s. 177-254. ISBN 978-0262201223.
- TAYLOR, J. R. *Linguistic categorization : prototypes in linguistic theory*. 2. vyd. Oxford : Oxford University Press, 1995, 328 s. ISBN 978-0198700128 (brož. výtisk).
- TERKELSEN, P. *Dansk minigrammatik*. Århus : Forlaget Afveje, 2001, 31 s. ISBN 87-89440-41-2.
- TYLER, A.; EVANS, V. *The semantics of English prepositions : spatial scenes, embodied meaning and cognition*. 2., opr. vydání. Cambridge : Cambridge University Press, 2007, 254 s. Brož. výtisk. ISBN 978-0-521-04463-9.
- VAŇKOVÁ, I. et al. *Co na srdci, to na jazyku : kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha : Karolinum, 2005, 343 s. ISBN 80-246-0919-3.